

Driemaandelijks tijdschrift
negentiende jaargang nummer 4
December 1996

Orgelkunst

ORGELKUNST

XIXde jaargang, nummer 4 — december 1996

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de
v.z.w. Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst
ISSN 0776-9350

Hoofdredakteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Dr. Bernard Huys, Prof. Dr. Ewald Kooiman (NI), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr. Harald Vogel (D.).

Medewerkers

J. Anaf, L. Bierens, J. Boyer (F), J. Braekmans, J. Brock (U.S.A.), W. Callaert, P. Cré, H. De Backer, Dr. J. De Bie, B. de Leersnyder (F), G. De Swerts, J. D'Hont, J. Eeckeloo, F. Geysen, E. Goedleven, E. Hallein, K. Hoek (NI), G. Hoornaert, F. Jaspers (NI), Y. Knockaert, A. Kurris (NI), M. Lemmens, D. Liévois, L. Lohmann (D), J. Meersmans, Dr. G. Moens-Haenen, J. Moors, Dr. G. Peeters, R. Plovie, A. Rössler (D), E. Saveniers, Y. Senden, Dr. G. Spiessens, K. Stout (U.S.A.), F. Van Bree, J. Van Landeghem, M. Verstegen, G. Willems, T. Waegeman.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen.

Abonnement

België : 500 BEF

Nederland : 30 NGL

Andere landen : 600 BEF

Steunabonnement : 1.000 BEF

— postrekeningnummer : 000-1587551-49
van V.V.B.O., v.z.w., 1850 Grimbergen (met vermelding : abonnement Orgelkunst).

— In Nederland : Rekeningnummer 85.80.98.474 van Kamiel D'Hooghe met vermelding : «Abonnement Orgelkunst».

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.

Overname van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming van de redaktieraad.

Inhoud

		blz.
20 jaar «Orgelkunst»	<i>K. D'Hooghe</i>	147
Rameau-stemmingen	<i>J. De Bie</i>	151
Eerste Robustelly-orgel in Vlaanderen gerestaureerd	<i>L. Bastiaens</i>	161
De orgelbouwers De Volder	<i>W. Mertens</i>	166
Orgelfiches :		
Het Schyven-orgel in de Sint-Annakerk te Gent	<i>L. Bastiaens</i>	177
Het Vereecken-orgel in de O.L.Vrouw-Hemelvaartkerk te Overmere	<i>P. Roose</i>	179
Flor Peeters, Orgelpunt ?	<i>K. D'Hooghe</i>	182
De tweede Vlaamse orgeldagen	<i>J. D'Hont</i>	185
Mededelingen		188
Agenda		191
Orgeltijdschriften		192

20 jaar «Orgelkunst», 75 afleveringen 20 jaar Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst

«Orgelkunst» viert in 1997 zijn 20-jarig bestaan. Dit representatieve Vlaamse orgeltijdschrift wordt uitgegeven door de «Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst» (VVBO), vzw, die in 1997 eveneens twintig kaarsjes mag uitblazen.

Precies 75 nummers van «Orgelkunst» werden gezet en gedrukt bij de drukkerij Van Geertruyen te Asse. Bij deze mijlpaal brengt de redactie van «Orgelkunst» hulde aan de heer Van Geertruyen, die zijn liefde voor het orgeltijdschrift aanvult met een enthousiaste musiceervreugde als saxofonist in het harmonieorkest te Asse. Mevrouw Van Geertruyen deelde steeds in het wel en wee van «onze» gezamenlijke onderneming en trad op de meest spannende ogenblikken met grote energie op de voorgrond. Wij danken hen beiden zeer oprecht.

Gedurende de voorbije decenna werden belangrijke wetenschappelijke en meer vulgariserende artikels gepubliceerd met betrekking tot de : orgelbouw en restauratie, interpretatie van oude en nieuwe muziek, compositie en analyse, improvisatie en pedagogie, liturgie en concertpraktijk. Enerzijds werden sommige problemen diepgaander uitgespit. Anderzijds heeft het tijdschrift een orgelspiegel voorgehouden van binnen- en buitenlandse orgelactiviteiten en -publicaties, aangevuld met archivalia en besprekingen van composities, opnamen en uitgaven.

Maar ook op het gebied van de orgelbouw en restauratie is er veel veranderd. Vlaamse organologen, orgelbouwers en organisten hebben de laatste 20 jaar, met de steun van de 'Afdeling voor Monumenten en Landschappen' een zeer grote achterstand inzake orgelbouw en restauratie weten weg te werken.

Een lezer reageert op het artikel van Kamiel D'Hooghe over het orgelvandalisme in het vorige nummer en schrijft : *Kunnen we niet ... (met) personen die elk op hun manier een grote bekwaamheid aan de dag leggen, onze krachten bundelen ... ? Er is nog werk aan de winkel.*

Nieuwe standaarden en opvattingen inzake orgelrestauratie en orgelspel op deze instrumenten zijn tot stand gekomen. De Vlaamse orgelgeschiedenis is in een indrukwekkende bibliografie voor het eerst uitgespit. Daardoor is Vlaanderen op internationaal niveau present. Deze internationale uitstraling blijft voorlopig nog te beperkt. De bedoeling van de VVBO bestaat er precies in, om de resultaten die in de afgelopen jaren gerealiseerd werden, aan een groter publiek voor te stellen, zowel in het binnen- als in het buitenland.

Als prelude op dit grote (Orgelkunst)feest verscheen voor een paar maanden een omvangrijk Werkboek (Deel I), samen met een Werkschrift voor het aanvankelijk orgelonderwijs in het deeltijds kunstonderwijs, met initiatie in improvisatie en begeleiding voor toetsinstrumenten. Dit werd uitgewerkt door: Luk Bastiaens, Kamiel D'Hooghe, Paul Dinneweth, Ronny Plovie, Yves Senden en Joost Vermeiren. Deze werkstukken werden zeer goed onthaald, ook bij verschillende pianisten.

Er dient gesteld dat niets statisch is, dat niets blijft zoals het is, dat alles evolueert; in die zin is het logisch dat bij tijd en wijle aanpassingen moeten gebeuren en dat een reorganisatie zich kan opdringen, maar dan deskundig en wel overwogen.

Om deze reorganisatie mee te helpen uitwerken en aldus ook een wissel op de toekomst te nemen is het bestuur en de redactie van «Orgelkunst» verheugd te kunnen meedelen dat de historicus Wenceslaus Mertens, die daarboven een goed musicus is, zal meewerken aan de verdere uitbouw van de «Orgelkunst» in Vlaanderen. Hij heeft veel ervaring opgedaan in het digitaliseren van de tijdschriften en is bereid «Orgelkunst» te helpen om de sprong naar de informatisering te nemen. Met zijn jeugdig entoesiasme en zijn historische achtergrond kan hij «Orgelkunst» inspireren bij haar toekomstvisie. Wij heten hem hartelijk welkom.

1997 : EEN VLAAMS ORGELJAAR ?

In 1997 wordt de 20ste jaargang van de VVBO VZW en «Orgelkunst» extra in de verf gezet door verschillende initiatieven en evenementen.

Een groots programma wordt uitgewerkt en naar een passende financiering wordt nog gezocht. In het maartnummer van 1997 zal een gedetailleerd overzicht verschijnen. Samen met de

lokale gemeenschappen en de medewerking van grotere concertverenigingen, zullen orgelconcerten en -happenings worden georganiseerd om aldus de instrumenten en de orgellandschappen beter te leren kennen.

Alsof dit nog niet voldoende is krijgt «Orgelkunst» in 1997 :

- een nieuw gezicht
- een nieuwe druktechniek
- een nieuwe lay out

Hierbij zal aandacht gegeven worden aan :

- de 19de eeuwse Belgische orgelschool met leidinggevende personaliteiten als Lemmens, Mailly, Loret e.a.
- een overzicht van de manuscripten en eerste drukken van Belgische romantische orgelmuziek in onze voornaamste muziekbibliotheken
- de orgelactualiteit in Vlaanderen en in de wereld
- de (her)uitgave van een Vlaamse romantische orgelcompositie
- de uitgave van Deel II van het grote project voor het orgelonderwijs in het deeltijds kunstonderwijs, met nadruk op improvisatie en begeleidingspraktijk
- het organiseren van een grote reeks orgelgebeurtenissen, waarbij de nadruk zal gelegd worden op de historische orgels die tijdens de voorbije 20 jaar werden gerestaureerd met overheidssteun.

Voor de 12de maal wordt tijdens het Festival voor oude muziek te Brugge een internationale orgelweek georganiseerd. Naast een solistenconcours is er ook een wedstrijd voor duo's. Dit kunnen twee positieven, of positief en clavecimbel of twee clavecimbels zijn. Het concours is opgebouwd rond «De Barok in Europa» en bestrijkt de representatieve Europese orgelscholen uit de 17de en de 18de eeuw. De orgels van de Sint-Gillis- en de Walburgakerk staan hierbij centraal. Eén dag staat in het teken van het positief. Verder zijn er twee orgelwandelingen te Brugge en een orgeltocht door West-Vlaanderen voorzien. Referaten, demonstraties, orgelrecitals en een tentoonstelling zijn andere boeiende gegevens.

De orgelkunst heeft tijdens een belangrijk deel van de geschiedenis van Europa een rituele, en verheven functie gehad. Vandaag lijkt deze orgelkunst binnen heel wat kerkgemeenschappen niet meer zo vanzelfsprekend. De orgelkunst is voor

velen geen evidente spiegel meer en heeft niet meer de liturgische functie en de leerervaring en verfijning van weleer. In onze gelaïciseerde maatschappij is er nog grote belangstelling voor de orgelkunst. Dit wordt bewezen door het succes van de vele orgelpublicaties en -opnamen. Het eigen orgelverleden drijft op een steeds groeiende interesse van een steeds ruimer publiek. De Vlaamse orgelgeschiedenis houdt ons in dit verband een rijke spiegel voor.

250 jaar geleden werd Dominicus Andreas Carolus Berger te Brugge geboren op 2 september 1747. In 1997 organiseert het Provinciebestuur van West-Vlaanderen van half juli tot half augustus een tentoonstelling in het grootseminarie te Brugge. Luc Lannoo heeft het concept uitgewerkt en brengt de archivalische en andere stukken bij elkaar. Tevens zal een boek worden gepubliceerd. Nu reeds kan gesteld worden dat de herdenking tot een echt feest zou kunnen uitgroeien, indien het Bergerorgel (1779) te Meetkerke eindelijk de aandacht zou krijgen dat het verdient. Als dan nog het meest merkwaardige Dominicus Bergerorgel (1790), dat zich bevindt in het grootseminarie te Brugge, de passende restauratie zou krijgen, zal het een dubbel feest zijn. De levende orgelcultuur kan maar haar kracht behouden als ze in de gecultiveerde orgelklank vandaag herleeft.

Normaal wordt in 1997 ook de vierde editie van het Internationaal Improvisatieconcours te Knokke verwacht en volgt op zondag 28 september de achtste Vlaamse Orgeldag.

Wij danken de lezers, de medewerkers en aan allen die 19 jaar «Orgelkunst» hebben mogelijk gemaakt en bieden hen vandaag «Orgelkunst» nummer 75 aan. Met goede hoop en met een ceremoniële trompetsonnerie kondigen we de twintigste jaargang aan.

Kamiel D'HOOGHE, hoofdredacteur

Abonnement «Orgelkunst» 20ste jaargang 1997

Voor vlugge betaling van het abonnement, prijs ongewijzigd, danken wij u: 500 BEF, 30 NGL, andere landen 600 BEF.

Een steunabonnement van 2.000 BEF, of een erelidmaatschap met een richtprijs van 5.000 BEF laat toe het jubeljaar meer uitstraling te geven.

Over de RAMEAU-stemmingen

Jos DE BIE

De zgn. «Rameau-stemming» wordt op heden regelmatig toegepast bij de restauratie van historische orgels. Er zijn echter verschillende Rameau-stemmingen, en de interpretaties daarvan lopen nogal uiteen. Daarnaast zijn er ook stemmingen die grote gelijkens vertonen met die van Rameau, zonder dat dit algemeen bekend is. De bedoeling van dit artikel is daarin enige klaarheid te brengen, en «*en passant*» even de historiek der klavierstemmingen te overlopen.

Historiek - De Middentoonstemming

De oudste klavierstemming is ongetwijfeld de Pythagoreïsche stemming, met 11 reine quinten en één onderzwevende (dissonante) wolfsquint B-F#.

Alle gegevens van deze stemming worden gegeven in bijgevoegd stemmingsdiagram. Vooral het grafische deel *daarvan* is interessant, omdat men de intervallen visueel kan beoordelen. De quinten en tertsen zijn gerangschikt volgens een «opengebroke» quintencirkel: de C staat centraal, naar rechts vindt men de toonaarden met kruisen, naar links die met mollen. De volle horizontale lijn stelt de waarde der reine intervallen voor; staafjes die groter zijn staan voor overzwevende intervallen, de gene die kleiner zijn voor onderzwevende.

De Pythagoreïsche klavierstemming werd beschreven in het manuscript van Henri-Arnaut van Zwolle (\pm 1430). Zij bevat 4 quasi-reine grote tertsen en 8 Pythagoreïsche tertsen van 408 Cent. Deze tertsen zijn echter te scherp om ze goed te kunnen gebruiken in akkoorden, en daarom werd de Pythagoreïsche stemming verlaten ten voordele van de Middentoonstemming. Vroeger werd algemeen aangenomen dat deze overschakeling zeer vroeg gebeurd is. F.J. Ratte heeft echter op overtuigende wijze aangetoond dat deze overschakeling in feite heel wat later gebeurde, nadat in de tweede helft van de 16de eeuw het fundament daarvoor gelegd was door de beroemde theoreticus Gioseffo Zarlino (1517-1590).

Stemming PYTHAGORAS / H.A. van Zwolle

Principe : 11 reine quinten ; Pythagoreïsche comma op B (= onderzwevende wolfsquint).

Bron : A. Wolf

Berekeningsbasis : Pythagoreïsche comma = 24 Cent.

OKTAAF- INDELING	C	C#	D	D#	E	F	F#	G	G#	A	B _b	B
	0	90	204	294	408	498	588	702	792	906	996	1.110
Kl. Secunden	90	114	90	114	90	90	114	90	114	90	114	90
Gr. Secunden	204	204	204	204	180	204	204	204	204	204	204	180

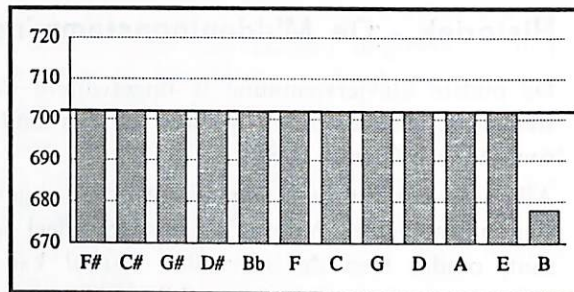
INTERVALLEN :

	F#	C#	G#	D#	B _b	F	C	G	D	A	E	B
QUINTEN	702	702	702	702	702	702	702	702	702	702	702	678
Gr. TERTSEN	408	408	408	408	408	408	408	408	384	384	384	384
Kl. TERTSEN	318	318	318	294	294	294	294	294	294	294	294	294

QUINTEN

Rein = 702 Cent

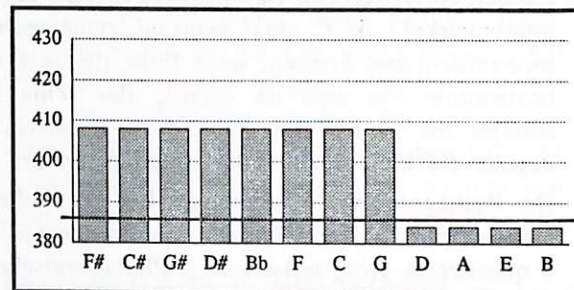
Gelijkzw. = 700 Cent.

Grote TERTSEN

Rein = 386,3 Cent

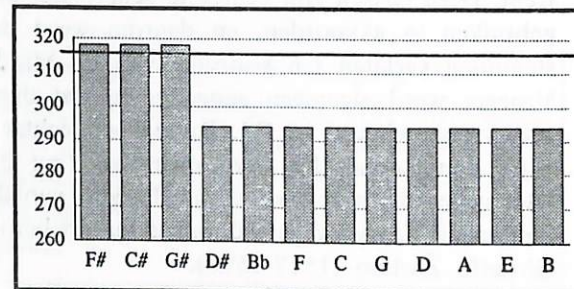
Gelijkzw. = 400 Cent.

Kleine TERTSEN

Rein = 315,6 Cent

Gelijkzw. = 300 Cent.

In de tussenliggende periode gebruikte men vnl. empirische stemmingen, waarbij de Pythagoreïsche tertsen gereduceerd werden tot een harmonisch aanvaardbaar niveau. Deze stemmingen (bv. Aaron, Schlick, enz.) worden in vage bewoordingen omschreven en geven daarom aanleiding tot zeer verschillende interpretaties. Het komt er echter op neer dat in deze stemmingen noch de quinten noch de grote tertsen rein zijn.

De middentoonstemming met reine tertsen zou dus pas vanaf ± 1600 echt gestandaardiseerd en veralgemeend zijn. Dit gebeurde vnl. onder impuls van de orgelmakers: een stemming met reine tertsen is immers gemakkelijker te leggen dan stemmingen zonder één enkel rein interval, zeker op een orgel waar het «meetrek-fenomeen» van de pijpen een grote rol speelt.

De klassieke 1/4-comma middentoonstemming wordt grafisch voorgesteld in **diagram 1**. Men ziet 11 quinten die licht onderzweven (-1/4 syntonische comma) en één zeer grote overzwevende wolfsquint, die zeer dissonant en onbruikbaar is. Daarnaast ziet men 8 reine tertsen en 4 sterk overzwevende wolfstertsen, die eveneens onbruikbaar zijn. Het komt er dus op neer dat er slechts 6 bruikbare majeure toonaarden zijn (van B_b tot A), nl. toonaarden met maximum 3 kruisen of 2 mollen. De middentoonstemming heeft nog andere belangrijke nadelen, maar daar kunnen we hier niet verder op ingaan.

Het is logisch dat men met de ontwikkeling der klaviermuziek is gaan zoeken naar alternatieven, vooral met de bedoeling het aantal bruikbare toonsoorten uit te breiden. Tegen het einde van de 17de eeuw ziet men meer gematigde stemmingen verschijnen.

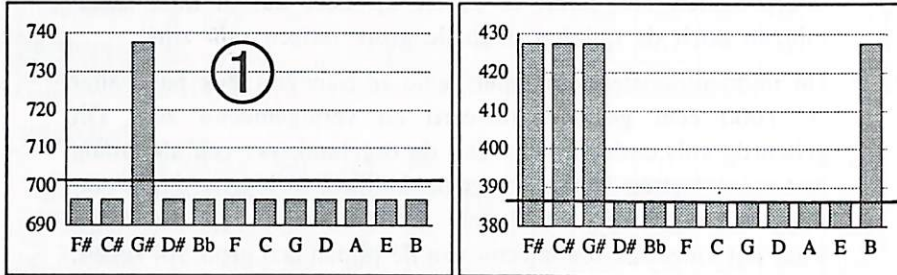
In het noordelijk deel van Duitsland heeft vooral Andreas Werckmeister (1681/91) baanbrekend werk verricht. Hij gooit het echter over een heel andere boeg: vertrekkend van de Pythagoreïsche stemming gaat hij deze milderden door de (onderzwevende) wolf te verdelen over meerdere (in casu 4) quinten. Hij bekomt aldus een stemming die goed bruikbaar is in alle toonsoorten, maar die bovendien gemakkelijk te leggen is: zij bevat nl. nog 8 reine quinten. Belangrijk is echter dat deze stemming het pad effende voor de gelijkzwevende stemming, die zich nadien zeer snel heeft doorgezet, veel sneller dan tot hiertoe werd aangenomen. Dit werd eveneens door Ratte in een recente studie aangetoond.

MIDDENTOONSTEMMING & enkele derivaten

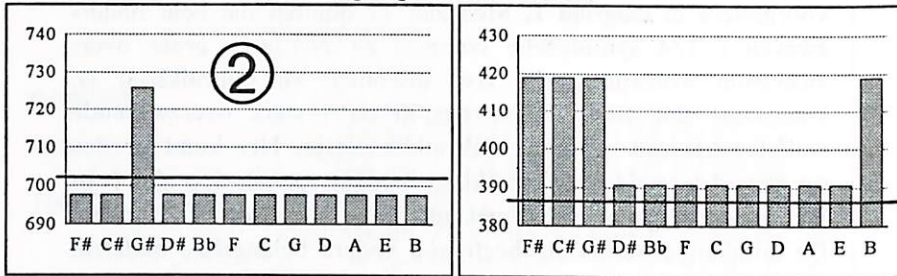
QUINTEN

Grote TERTSEN

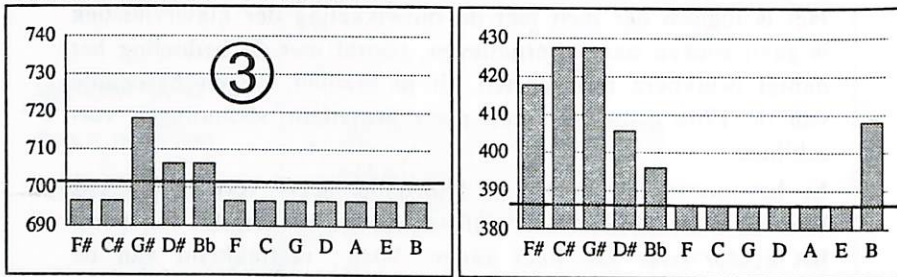
Klassieke 1/4-comma Middentoonstemming - 8 reine tertsen

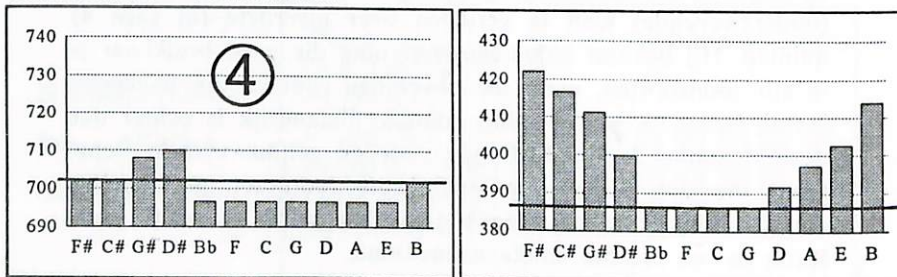
1/5-comma Middentoonstemming - géén reine tertsen !

Lambert-Chaumont - 6 reine tertsen

Rameau in Bb - 4 reine tertsen

In de rest van Duitsland en in Frankrijk zocht men ook naar meer gematigde stemmingen, doch ditmaal met de middentoonstemming als uitgangspunt.

Afgeleiden van de Middentoonstemming

Om de middentoonstemming af te zwakken, kan men op twee manieren tewerk gaan.

1° groep : stemmingen zonder reine tertsen

Men kan de overzwevende wolfsquint G#-Eb verkleinen, en de «winst» gelijkmatig verdelen over de 11 overige quinten; in dit geval heeft men echter géén reine tertsen meer! Dit wordt geïllustreerd in **diagram 2**.

Men ziet duidelijk dat de wolfsquint kleiner is en de andere quinten iets groter (1/5 Syntonische Comma i.p.v. - 1/4 S.C.). De grote tertsen zijn niet meer rein maar gaan lichtjes overzweven.

In diagram 2 wordt de 1/5 comma-stelling voorgesteld, maar men kan de tempering der quinten natuurlijk nog verder milderen (bv. 1/6, 1/7, 1/8 S.C., enz.), en uiteindelijk belandt men ook op die manier bij de gelijkzwevende stemming (alle quinten - 1/11 S.C.).

In feite bieden dergelijke stemmingen niet veel voordelen : men blijft zitten met een onbruikbare wolfsquint en lelijke wolfs-tertzen. Bovendien zijn dergelijke stemmingen moeilijk te leggen want zij bezitten geen enkel rein interval.

Deze manier om de middentoonstemming af te zwakken werd vnl. in Duitsland toegepast (Gottfried Silbermann, Joseph Gabler, ...). In Frankrijk zijn deze temperingen wel beschreven door theoretici (bv. Sauveur, Romieu, ...), maar in de praktijk ging men anders te werk.

2° groep : stemmingen met gereduceerd aantal reine tertsen

Een andere manier om de middentoonstemming te milderen is de wolf te verdelen over enkele (aanliggende) quinten; men behoudt echter een aantal - 1/4 S.C. onderzwevende quinten, een noodzakelijke voorwaarde om ook een aantal reine tertsen te behouden.

Het gaat hier om typisch **Fransen stemmingen**. Enkele voorbeelden :

- 6 reine tertsen : Lambert-Chaumont (1695)
- 5 » » Anonyme de Caen (1746), M. Corrette (1753), A. Vincent (18de eeuw)
- 4 » » J.Ph. Rameau (1726), F.W. Marpurg (1756)
- 1 » » d'Alembert/Rousseau (1752/67), de Béthisy (1764)

De stemmingen met 3 en 2 reine tertsen van de Franse organoloog Henri Legros († 1982) horen eveneens in deze groep thuis. In de **diagrammen 3 en 4** worden twee voorbeelden gegeven om aan te tonen hoe het systeem in elkaar zit.

Het voordeel van deze stemmingen is dat zij relatief gemakkelijk te leggen zijn, omdat zij naast reine tertsen vaak ook een aantal reine quinten bevatten.

Bij deze stemmingen ziet men dat de centrale toonaarden de beste tertsen bevatten, terwijl de harmonische spanning heel duidelijk toeneemt naar de verwijderde toonsoorten toe, waar de tertsen veel groter worden.

Een nadeel is dat men het aantal reine tertsen al flink moet reduceren om een stemming te bekomen die in alle toonsoorten bruikbaar is.

De Stemmingen van RAMEAU

De Rameau-stemming in Bb (1726) wordt gegeven in **diagram 4**. Zij bevat 4 reine tertsen (van Bb tot G). De wolf werd verdeeld over 2 quinten (op G# en D#) en daarnaast zijn er nog 3 reine quinten en 7 quinten die 1/4 S.C. onderzweven.

Deze stemming is vrij goed bruikbaar behalve in de verwijderde toonsoorten, waar de tertsen veel te groot zijn. Rameau geeft daarom ook een versie (transpositie) in C «*pour les tonalités avec dièses*». In feite kan men een stemming transponeren zoveel men wil, en in **diagram 6** hebben wij ze getransponeerd naar F, om ze te kunnen vergelijken met enkele andere stemmingen.

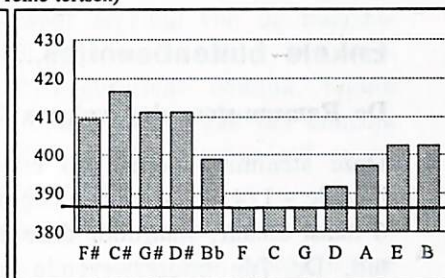
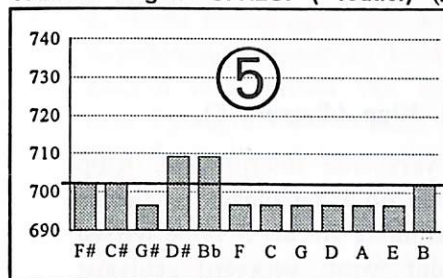
Mercadier de Bélesta (1776) beschrijft eveneens een stemming (in C) die van Rameau zou stammen, maar die laten we hier verder buiten beschouwing omdat zij op heden zelden of nooit wordt toegepast.

AFGELEIDEN & VARIANTEN RAMEAU-STEMMING

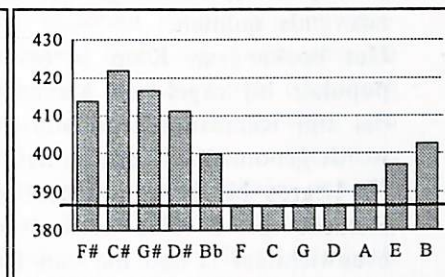
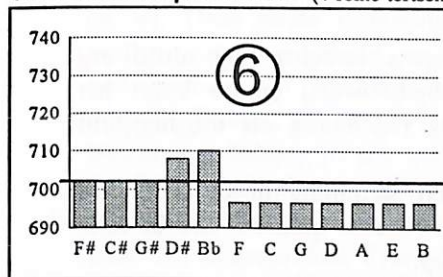
QUINTEN

Grote TERTSEN

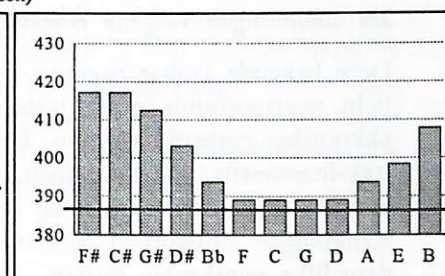
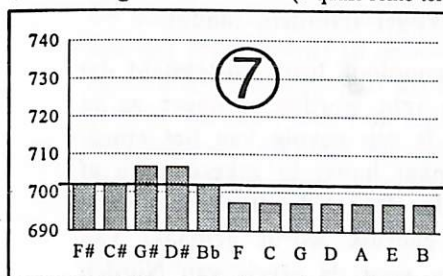
Rameau volgens G. KLOP (= foutief) (3 reine tertsen)

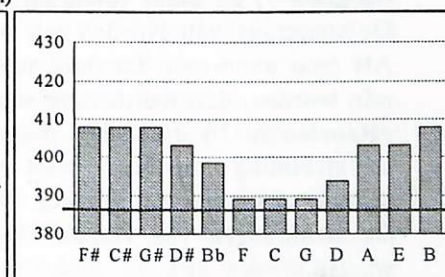
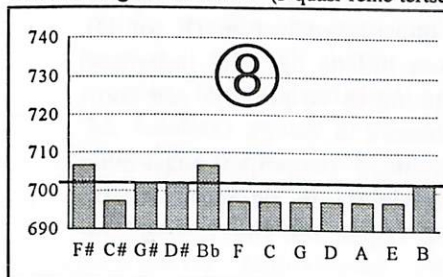
Rameau - transpositie in F (4 reine tertsen)

Harald Vogel - NORDEN (4 quasi-reine tertsen)

Harald Vogel - STADE (3 quasi-reine tertsen)

Men mag bij dit alles echter niet vergeten dat Rameau zich toch erg weinig met orgelbouw heeft ingelaten, en dat het hier dus in eerste instantie om klavecimbelstemmingen gaat. Bovendien ontpopte hij zich enkele jaren later (vanaf 1737) tot een vurig propagandist van de gelijkzwevende stemming...

Enkele buitenbeentjes...

De Rameau-stemming volgens G. Klop (diagram 5).

Deze stemming berust op een verkeerde interpretatie. Klop laat de - 1/4 S.C.-quinten beginnen op F en plaatst er slechts 6 naast elkaar, waardoor deze stemming **slechts 3 reine tertsen** telt. De 7de onderzwevende quint wordt verkeerd geplaatst (nl. op G#), en dit creëert een onevenwicht t.o.v. de overzwevende quinten.

Het boekje van Klop is (overigens terecht) nog altijd erg populair bij orgel- en klavecimbelbouwers, en zo komt het dat zijn Rameau-interpretatie nog regelmatig als uitgangspunt wordt genomen bij restauraties.

H. Legros beschrijft eveneens een stemming in de aard van Rameau met 3 reine tertsen (en 4 reine quinten) die in feite evenwichtiger is dan die van Klop.

De stemmingen volgens Harald Vogel (Norden, Stade).

Deze bekende Duitse organist/organoloog heeft vastgesteld dat licht overzwevende grote tertsen rein worden wanneer ze in akkoorden gespeeld worden. Dit is een gevolg van het «mee-trek-fenomeen» van de pijpen, maar hangt in zekere mate af van de pijpopstelling op de lade. Vogel heeft verschillende stemmingen ontworpen waarbij gebruik wordt gemaakt van dergelijke **quasi-reine tertsen**, o.m. voor de orgels van **Norden (diagram 7)** en **Stade (diagram 8)**.

De stemming van Norden telt 4 quasi-reine tertsen (F tot D). Als men aanneemt dat deze tertsen tijdens het spel inderdaad rein worden, dan wordt deze stemming in de praktijk een soort «Rameau in F» (vergelijk diagrammen 6 en 7).

De stemming van Stade bezit slechts 3 dergelijke quasi-reine tertsen, maar is veel minder evenwichtig in de quintenreeks. De stemmingen van Harald Vogel nopen tot enkele beschouwingen :

1. Het zijn stemmingen, gebaseerd op moderne akoestische bevindingen (neobarok-stemmingen). Zij werden aangebracht door orgelbouwer Jürgen Ahrend, die er geen geheim van maakt dat hij ruim gebruik maakt van gesofistikeerde elektronische apparatuur om zijn orgels te stemmen.

2. Deze stemmingen zijn weliswaar afgeleid van de middentoonstemming, maar zij bevatten quinten die onder- en overzweven met fracties van de Pythagoreïsche comma. Welnu deze Pythagoreïsche comma is totaal vreemd aan het concept van de middentoonstemming, die essentieel gebaseerd is op een verdeling van de syntonische comma.

3. De historische basis voor deze stemmingen is uiterst beperkt. De enige geschreven Duitse bron waarin men vergelijkbare stemmingen aantreft is Werckmeister (in zijn stemmingen IV en V). Deze beide stemmingen vertonen echter een onregelmatige quintensequentie en klinken daardoor gespannen en onaangenaam. In Frankrijk is de enige bron A. Louët (geciteerd door D. Devie), die in 1797 een gelijkaardige temperatuur zou beschreven hebben in een methode om pianofortes te stemmen.

4. Deze stemmingen zijn ontworpen voor enkele van de beroemdste historische orgels van Noord-Duitsland, terwijl zij toch een uitgesproken Frans karakter vertonen. Blijkbaar heeft tot hiertoe niemand dat opgemerkt...

De clou van het verhaal is echter dat bij de recente restauratie van het Isnard-orgel in Saint-Maximin (1774) identiek dezelfde stemming werd toegepast als bij het Schnitger-orgel van Norden (1688). Het kan toch niet zijn dat twee orgels van een zo totaal verschillende afkomst en esthetiek dezelfde ongelijkzwevende (neobarok)stemming krijgen opgeplakt !

Besluit

De kern van het probleem is het volgende : sommige belangrijke orgels worden na een zgn. rigoureuus-historische restauratie voorzien van een moderne ongelijkzwevende stemming, ontworpen door hedendaagse organologen. Sommige auteurs (bv. M. Lindley) pleiten zelfs voor het systematisch toepassen van dergelijke neobarok-stemmingen (daarbij denken ze waarschijnlijk in de eerste plaats aan hun eigen stemmingsontwerpen...). Dit is op zijn zachtst gezegd onlogisch, want er zijn talloze historische temperaturen voorhanden, in alle maten en ge-

wichten: Franse en Duitse, extreme en gematigde, goede en slechte. De stemming van een orgel heeft vérstrekkende consequenties voor wat betreft het speelbare repertoire. Er bestaan zeer goede ongelijkzwevende temperaturen die én historisch én voor iedereen aanvaardbaar zijn: bv. d'Alembert/Rousseau voor Franse en Neidhardt voor Duits geïnspireerde orgels. Toch worden deze stemmingen relatief weinig gebruikt, en geeft men vaak de voorkeur aan meer extreme temperaturen, terwijl recent onderzoek juist aantoonde dat de gelijkzwevende stemming zich - alleszins in Duitsland - veel sneller heeft doorgezet dan men de laatste decenniën placht aan te nemen.

Misschien bedoelde Bach met «wohltemperiert» dan toch gelijkzwevend...

Beknopte bibliografie:

- AHREND, J. : *Das Stimmen von Pfeiffenorgeln in heutiger Zeit*, in : ISO-Information n° 32, 1990.
ASSELIN, P.Y. : *Musique et tempérament*. Paris, 1985.
DE BIE, J. : *Stemtoon & Stemningsstelsel*. Putte, 1993.
DE BIE, J. : *Une question de tempérament*, in : *Connaissance de l'Orgue*, n° 87/88, 1993.
DEVIE, D. : *Le tempérament musical*. Béziers, 1990.
DIV. AUTEURS : *L'Orgue de Jean-Esprit et Joseph Isnard dans la Basilique de la Madeleine à Saint-Maximin - 1774*. ARCAM, Nice 1991.
JONGEPIER, J. : *Schnitgerorgel Norden fameux herboren door restauratie Jürgen Ahrend*, in : *Het Orgel*, 1989, nr. 4.
KLOP, G.C. : *Stemmen van Clavecimbels*. Garderen, 1974.
LEGROS, H. : *A propos du «deuxième tempérament» de Dom Bedos de Celles*, in : *Div. Auteurs: La facture de clavecin*. Louvain-la-neuve, 1980.
LINDLEY, M. : *Enige herziene neobarok-stemmingen*, in : *Het Orgel*, 1994, nr. 4.
RATTE, F.J. : *Die Temperatur der Clavierinstrumente*. Kassel, 1991.
RATTE, F.J. : *Temperierungspraktiken im süddeutschen Orgelbau, insbesondere zur Zeit Johann Nepomuk Holzheys*, in : *Acta Organologica*, Band 24, 1994.

Registers van jaargangen «Orgelkunst»

(1978-1983),
(1983-1988),
(1988-1993)

Per register: 100 BEF of 8 NLG, + verzendingskosten

Eerste Robustelly-orgel in Vlaanderen gerestaureerd

Luk BASTIAENS

In de historische St.-Pieterskerk te Langdorp, een deelgemeente van Aarschot, met een toren uit ijzer-zandsteen uit de 14de eeuw in Demergotiek, bevindt zich een orgel van Guillielmus Robustelly uit 1781. In 1981 werd dit waardevolle instrument als monument beschermd.

De restauratie van dit belangrijk tweeklaviersongel werd zopas voltooid. Het werk was in handen van een tijdelijke vennootschap bestaande uit Pels-D'Hondt Orgelbouw uit Herselt, Marc Nagels uit Kozen en Filip Nijs uit Nieuwerkerken (Limburg). De voorbereiding van de restauratie en de opvolging van de werken gebeurde door Spectrum n.v., ontwerpcollectief voor interieure architectuur, uit Hasselt. Deze restauratie kwam tot stand dankzij de steun van het Vlaams gewest, de provincie Brabant, de stad Aarschot, de parochiegemeenschap van Langdorp en de vele sponsors. De dienst Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap superviseerde de werken.

Guillielmus Robustelly stamt uit de Luikse orgelschool van Jan-Baptist Le Picard, die beschouwd wordt als de grootste Waalse orgelmaker uit de 18de eeuw. Zeer waarschijnlijk nam hij diens bedrijf over. Hij bleef in de tradities van J.B. Le Picard verder werken, zowel op technisch als muzikaal vlak. Verder onderhield en herstelde hij verschillende orgels van Le Picard wat wijst op een nauwe band tussen beide orgelmakers (1).

Andere belangrijke Robustelly-orgels in het Brabantse bevinden zich te Bierbeek, Herent en Wakkerzeel. Het belangrijkste orgel van zijn hand stond in de abdij van Averbode en wordt sinds 1822 bewaard te Helmond (NL). Ook de restauratie van het Robustelly-orgel van Herent nadert zijn voltooiing, zodat Vlaanderen binnenkort over twee gerehabiliteerde Robustelly-instrumenten beschikt.

Op 6 juli 1779 sloot Joannes Van Herck, onderpastoor van Langdorp, bij een Leuvense notaris een contract met Robustelly voor de bouw van «een nieuw behoorlijke formeel orgel met positief den voors», voor de St.-Pieterskerk te Langdorp. Als

expert zou Matthias Van Den Gheyn (1721-1785), organist te Leuven, optreden. Het orgel werd in 1781 voltooid. Het bouwcontract is bewaard en diende als uitgangspunt bij de restauratiewerken (2).

Het balustrade-orgel vormt een hechte eenheid met de portaaldeuren, die bij de restauratie terug op hun oorspronkelijke plaats werden gebracht. De kast zelf bestaat uit een smalle voet, aansluitend met de doksaalbalustrade voor het positief en een monumentale bovenkast voor het Grand Orgue. Bovenop de kroonlijst van de centrale middentoren van de hoofdwerkkast prijkt een klok binnen een trofee van blaasinstrumenten. De kast van het Positif bestaat uit een centrale middentoren geflankeerd door twee zijvelden. De bovenkast bevat vijf geledingen: een middentoren en twee zijtoren met daartussen aan beide kanten een tussenveld. Opmerkelijk en zeer kenmerkend is dat de centrale middentoren precies in het verlengde ligt van de middentoren van het positief (3), waarbij de console van de middentoren van het hoofdwerk overgaat in blinderingswerk van de middentoren van het positief. Links en rechts van de hoofdwerkkast smukken de zijtrofeeën, samengesteld uit allerlei muziekinstrumenten, het meubel op.

Voor de windvoorziening werden drie nieuwe eiken spaanbalgen gebouwd met elk vier inslaande vouwen. Deze reconstructie staat achter het orgel in een aparte balgenkamer opgesteld. De spaanbalgen worden gevoed door een nieuwe elektrische ventilator. Een manuele bediening van de spaanbalgen is mogelijk. Voor de verbinding van de balgen naar het instrument werden de nog gedeeltelijk aanwezige originele eiken kanalen van het hoofdwerk en het positief mee geïntegreerd.

De reconstructie van de originele windvoorziening leverde problemen op met de stabiliteit van de wind. De originele invoer van één enkel windkanaal aan de uiterste zijde van de ene windlade-helft van het Grand Orgue vormt in deze problematiek een gewichtig element naast de aanwezigheid van vele hoekverbindingen in het windkanaal van de balgen naar de windlade. Langs een verbindingskanaal tussen beide windlade-helften wordt de wind naar het ander windladedeel doorgevoerd. Naar analogie met het Robustelly-orgel van Bierbeek werd bovendien tussen de ventielkast van de tweede windladehelft en deze van het positief een verbindingskanaal gemaakt dat zorgt

voor een circulatie van de wind tussen beide werken. Hierdoor werd de te grote windgevoeligheid deels opgelost. De winddruk bedraagt thans 85 mm WK.

De eiken sleepladen werden terug in hun originele toestand gerestaureerd. Voor het hoofdwerk is deze gedeeld in een C- en Cis-lade. De sterk gehavende furniture-sleep werd vernieuwd. De windlade van het positief werd terug in de onderkast geplaatst. Het positief was immers bij latere nefaste verbouwingen achter de hoofdwerkkast geplaatst. Daardoor werd een nieuwe speeltafel (met een pedaal van 25 toetsen) aan de zuidelijke kant van het meubel aangebracht. Op de windlade van het positief werden de verdwenen pijpenroosters van de mixture (gedeeltelijk) en cornet (geheel) gereconstrueerd.

Volledig nieuwe staartklavieren werden gemaakt naar model van de nog aanwezige originele manualen te Wakkerzeel. Omvang: C-d^{'''}. Het Grand Orgue is het bovenmanuaal; het Positif ondermanuaal. De manuaalkoppeling gebeurt via een schuifkoppeling (drukkoppel). De boventoetsen zijn in ebbenhout met ingelegd been. De ondertoetsen zijn vervaardigd uit buxus. Ook de bakstukken en de registerknoppen werden naar voorbeelden uit Wakkerzeel gereconstrueerd. Een eiken kistpedaal werd toegevoegd en aangehangen aan het hoofdwerk. Omvang: C-f°. Het voetklavier van het Robustelly-orgel te Luik, Hôpital de la Volière (1769-70), stond hiervoor model.

Dispositie volgens de originele gegevens en de registeropstelling:

Hoofdwerk :

Bourdon 8'	Montre 8'
Prestant 4'	Cornet IV
Tierce 1 3/5'	Fluyt 4'
Doublette 2'	Nazart 2 2/3'
Trompet bas 8'	Sexquialtera II
Furniture IV	Trompet superius 8'
Voix humaine bas 8'	Voix humaine superius 8'

Positif :

Prestant 4'	Cornet III
Bourdon 8'	Nazart 2 2/3'
Fluyt 4'	Tierce 1 3/5'
Doublette 2'	Mixture IV
Cromhorn bas 8'	Cromhorn superius 8'
Tremblant	Ventil

Het originele pijpwerk van Robustelly is vervaardigd uit zeer stevig, dikwandig en gehamerd metaal. Bij heelwat pijpen

dienden de opsneden terug te worden verlaagd en het corpus te worden uitgelengd. In het oude pijpwerk werden bij latere transformaties heelwat kernprikken aangebracht of toegevoegd.

Hoofdwerk :

- Montre 8' oud; C-D : hout; gedekt; Dis-gis' : in het front; a'-d''' : op de lade; de tinnen frontpijpen werden, omwille van aantasting door tinpest, bekleed met tinfoolie; toonhoogte a' = 403 Hz. (bij ca. 18° C)
- Prestant 4' oud; C-G : in het front; Gis-d''' : op de lade
- Cornet IV vanaf cis'; samenstelling : 4', 2 2/3', 2', 1 3/5';
- Bourdon 8' oud; C-B : hout; rest metaal
- Fluyt 4' oud
- Doublette 2' C-g° : oud; rest nieuw pijpwerk
- Nazart 2 2/3' C-c° : oud; cis°-e° : nieuw, roergedekt; f°-d''' : nieuw, breed-open-cylindrisch pijpwerk
- Tierce 1 3/5' C-d° oud, roergedekt; dis°-ais'' : breed-open-cylindrisch; rest nieuw pijpwerk
- Fourniture IV laagste twee koren oud; hoogste twee koren : nieuw pijpwerk
samenstelling :
C :	1'	2/3'	1/2'	1/3'
c° :	1 1/3'	1'	2/3'	1/2'
c' :	2 2/3'	2'	1 1/3'	1'
c'' :	4'	2 2/3'	2'	1 1/3'
- Trompet 8' bas nieuw; reconstructie naar Herent
- Trompet 8' sup. oud
- Sexquialter II nieuw pijpwerk
samenstelling :
C :	1 1/3'	4/5'
c' :	2 2/3'	1 3/5'
- Voix humaine 8' volledig nieuw; kopie naar Wakkerzeel

positief :

- Prestant 4' C-g° : in het front; a'-d''' : op de lade; restauratie zoals Montre 8' van het hoofdwerk
- Bourdon 8' C-B : hout; c°-d''' : metaal
- Fluyt 4' oud
- Doublette 2' nieuw pijpwerk
- Cromhorn 8' nieuw pijpwerk; kopie naar Herent
- Nazart 2 2/3' nieuw pijpwerk
- Tierce 1 3/5' nieuw pijpwerk
- Mixture IV nieuw pijpwerk; kopie Fourniture IV van het hoofdwerk
- Cornet III nieuw pijpwerk; kopie drie hoogste rangen van het hoofdwerk
- Tremblant werkt zowel op het hoofdwerk als het positief

Voor de stemming van het pijpwerk werd een aangepaste Rameaustemming toegepast :

drie reine tertsen : c-e, f-a, g-b

vier reine kwinten : cis-gis, fis-cis, b-fis, bes-f.

De restauratie van de orgelkast is voorbeeldig. Het meubel samen met het portaal oogt bijzonder fraai en monumentaal in

de zeer goede akoestische Sint-Pieterskerk. Al even indrukwekkend is de reconstructie van de spaanbalgen, al moeten we de vraag stellen of deze duurdere windvoorziening echt noodzakelijk is. Een verschil tussen het gebruik van een magazijnbalg en spaanbalgen is immers, wanneer deze aangesloten zijn op een electro-ventilator niet te horen. Bovendien wordt, om praktische redenen, steeds geïntoneerd, gestemd en bijgevolg gespeeld met behulp van de ventilator en niet door het manuele pompen van de spaanbalgen.

Hoewel met veel zorg aan deze restauratie is gewerkt, valt de klankgeving enigszins tegen. Door de geijkte mixtuursamenstellingen zonder cymbel en hun nauwelijks verengde mensuurverloop t.o.v. het prestantenchoor, is de glans van het plein jeu niet groots te noemen. Het plenum van het hoofdwerk is zacht, eerder dof en mist schittering. Het plenum van het positief klinkt iets helderder. Het grand-jeu komt schraal over, vooral toe te schrijven aan de minder goede intonatie van zowel de cromhorn als de trompet. Is deze schraalheid te wijten aan te korte bekertjes? Er is bovendien tussen beide tongwerken weinig karakterverschil te horen. De prestanten hebben in de diskant te veel fluitkarakter en missen een zekere frisheid en kernachtigheid. Hier zijn de gevoelige aantasting van de kernen door de vele prikken en steken oorzaak. De cornetten evenals de nieuwe voix humaine zijn vrij mooi. De stemming klinkt overtuigend.

De onvaste wind is vaak té nadrukkelijk aanwezig en is, zelfs bij zeer gecontroleerd toucher en registergebruik, niet altijd te verhelpen. De manuaalkoppel is in het plein jeu en het grand-jeu bij lopende bas of pregnante ritmiek haast niet te gebruiken. De speelaard is eerder taai en lawaaiig. Bij het indrukken is steeds een vervelende knik te overwinnen. Ook het bespelen van het kistpedaal gaat soms gepaard met teveel lawaai bij het (gecontroleerd) loslaten van de toetsen. Een betere demping is gewenst. De tremulant is thans onbruikbaar wegens drukverlies.

Aan de noordzijde van het orgel staat een zeer verouderde, onesthetische hete-luchtverwarming die het gerestaureerde orgel en het gehele kerkinterieur tijdens de stookperiode ernstig aantasten.

Aan de restauratie van het front en het binnenwerk is met vakmanschap en zorg gewerkt. Jammer dat aan het aspect van

de klankgeving niet nog meer aandacht is besteed. Het orgel zou dan, nog meer dan reeds nu het geval is, aan overtuigingskracht hebben gewonnen.

1. T.J. Gerits, *De Luikse orgelbouwer G. Robustelly*. Een bijdrage tot zijn leven en werk, in: *Het oude land van Loon*, jg. 20, 1965, blz. 175-200.
 2. T.J. Gerits, *Onbekende contracten van de Luikse orgelbouwer W. Robustelly*, in: *De Prestant*, jg. 21, 1972, p. 4-10.
 3. M. Lemmens, *De familie Graindorge*. Een studie over een eeuw Luikse orgelbouw (1771-1865), 1985, Verhandelingen van de Kon. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, jg. 47, 1985, nr. 39, blz. 178.
- Technische gegevens werden overgenomen uit het restauratiedossier dat door Spectrum nv, ontwerpcollectief voor interieure architectuur, werd opgesteld.
- Bibliografie: A. Fauconnier & P. Roose, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, Brussel, 1977, deel IIB, blz. 8-12 en XXXV/43 (afbeelding).

De orgelbouwers De Volder

Tentoonstelling in de Sint-Michielskerk te Gent
van 21 - 28 juli 1996

Wenceslaus MERTENS

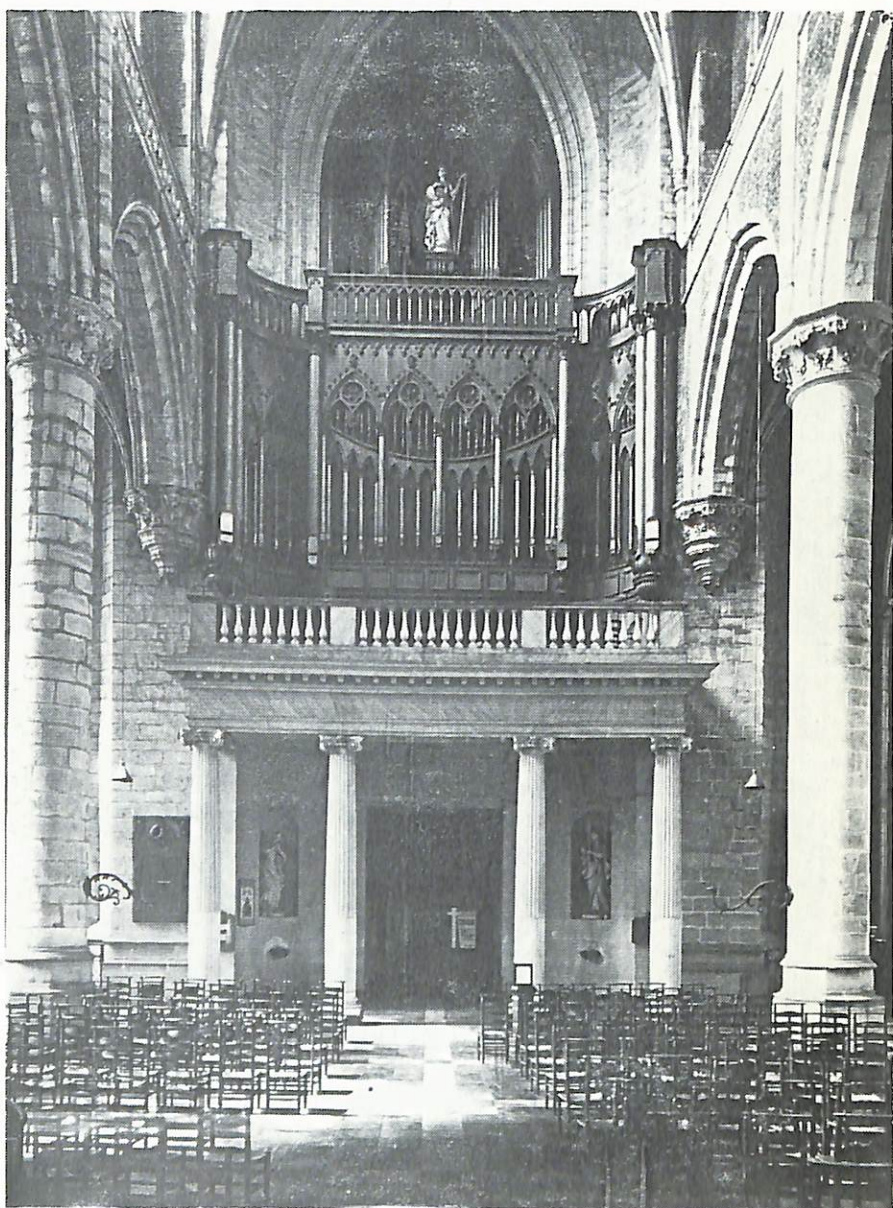
Van 21 tot en met 28 juli 1996 liep in de Gentse Sint-Michielskerk de tentoonstelling « Orgelbouwers De Volder ». Deze tentoonstelling werd georganiseerd door de Stichting Pastoor Du Four met de medewerking van de Parochie Sint-Michiels, het Stadsbestuur Gent en de Provinciale Uitleendienst. De stuwende kracht achter dit gebeuren was echter Herman Streulens, die tevens de deskundige leiding had. Eigenlijk diende de tentoonstelling gezien te worden als een onderdeel in een groter studieproject dat Herman Streulens rond de orgelbouwers De Volder leidt.

De tentoonstelling was om twee redenen bijzonder belangrijk. Ten eerste werd een geslacht van orgelbouwers in de kijker geplaatst, die tot nog toe bij een breder publiek te weinig bekendheid had. Ten onrechte, want vooral de stamvader van de orgelbouwersfamilie De Volder zorgde bij het begin van de

foto Van den Bosch, Aarschot

Het Robustelly-orgel te Langdorp, gebouwd in 1779-1780

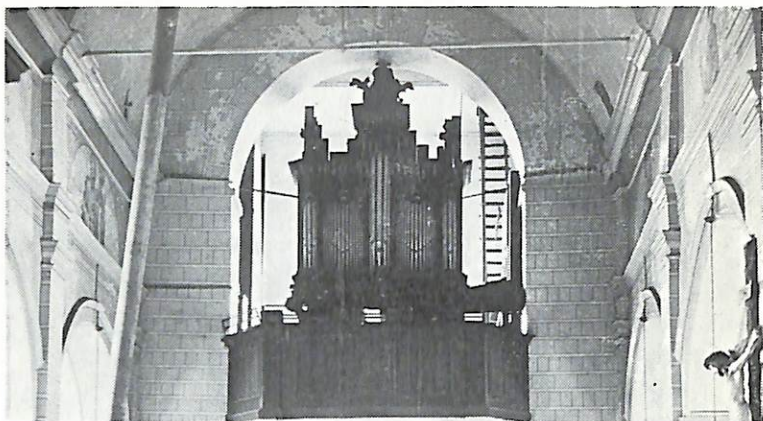
Gent, Sint-Michielskerk, De Volder-orgel uit 1817. (Foto 1942)

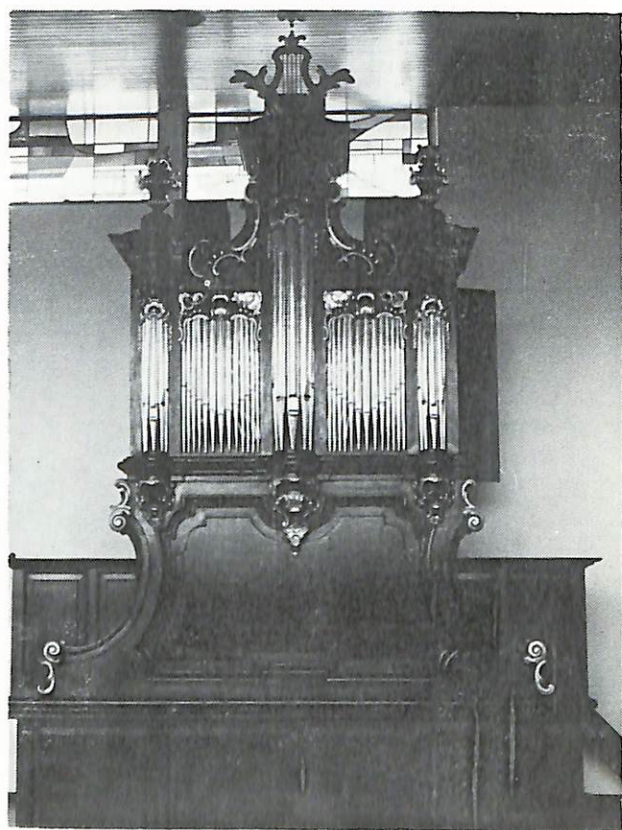
De jonge Petrus Johannes De Volder

Het Schyven-orgel (1904) in de Sint-Annakerk te Gent

Het Pieter Van Peteghem-orgel (1777) tot 1964 in de vroegere Sint-Michielskerk te Keerbergen (Foto A.C.L.)

Hetzelfde orgel gerestaureerd in 1996 en geplaatst in de nieuwe St.-Michielskerk (zie artikel vorig nummer van «Orgelkunst» - sept. 1996)

19de eeuw voor enkele spectaculaire vernieuwingen in de orgelbouw van de Zuidelijke Nederlanden. Ten tweede was de tentoonstelling belangrijk omdat zij een primeur betekende in haar genre. Voor zover we kunnen nagaan, werd in Vlaanderen nooit eerder een tentoonstelling van deze omvang aan een orgelbouwersgeslacht gewijd, zelfs niet aan de veel bekendere en op dit ogenblik veel beter bestudeerde orgelbouwers Van Peteghem (wat trouwens volstrekt onbegrijpelijk is).

Violist, componist en orgelbouwer

Over de geschiedenis van de orgelbouwers De Volder hangen nog een hele massa onduidelijkheden en onzekerheden. Het studiewerk van Herman Streulens zal in dit opzicht ongetwijfeld verhelderend zijn. In afwachting van de publicatie van de studieresultaten vanaf begin volgend jaar in een nieuw orgeltijdschrift (*De Prestant*) - waarnaar we met spanning uitkijken - blijft onze belangrijkste informatiebron over de orgelbouwers De Volder, de in 1865 gepubliceerde *Historique de la facture et des facteurs d'orgue* van Grégoir. De stamvader van de De Volders, Petrus Joannes, werd geboren in 1767 te Antwerpen. Daar kreeg hij eerst een opleiding als violist en ontving hij onderricht in de compositie. Op 15-jarige leeftijd was hij er reeds violsolist aan de Sint-Jacobskerk en later werd hij er orkestmeester van het theater, in opvolging van zijn leraar Redin. Vermoedelijk ging hij ook te Antwerpen in de leer bij een orgelbouwer, van Nederlandse afkomst, tenminste wanneer we Grégoir mogen geloven. In juli 1797 verhuisde hij naar Gent (in de tentoonstellingsbrochure staat «1797 - voor de Franse Revolutie»: hiermee krijgen we een nieuwe versie van de algemene geschiedenis te lezen; tot nog toe begon de Franse Revolutie in 1789). Ook hier werd hij orkestmeester van het plaatselijke theater. In december 1805 richtte hij aan de Korte Meer een eigen muziekschool op en in 1812 werd hij directeur van de pas opgerichte sectie muziek van de «*Société des Beaux-Arts*». Nog in datzelfde jaar werd binnen deze vereniging de «*Académie de Musique*» gesticht, die waarschijnlijk zijn muziekschool uit 1805 moest vervangen. Op het openingsconcert van deze academie op 26 oktober 1812, werd naast werk van Mozart, Haydn, Sacchini, Caluwaert en Mengal, een vioolconcerto van Petrus Joannes gecreëerd. Grégoir vermeldt verder

onder andere nog twee opera's, vijf missen, meerdere viool- en hoornconcerti, symfonieën en strijkkwartetten.

Natuurlijk bleef Petrus Joannes ook in Gent een uiterst belangrijk orgelbouwer. Het was precies in Gent dat hij voor het eerst de door hem uitgevonden crescendo-decrescendo-techniek voor orgel toepaste, bij de bouw van het orgel in de Sint-Michielskerk in 1817. Deze vernieuwing trok kennelijk de aandacht; hij zou ze opnieuw toepassen bij de bouw van een nieuw orgel tussen 1817 en 1820 in de H. Verlosserkerk (H. Kerst) eveneens te Gent en dit op uitdrukkelijke vraag van de opdrachtgevers. Tegelijkertijd stelde hij deze techniek voor op de «*Exposition d'Industrie*» te Gent in 1820. Het leverde hem een Gouden Medaille op. De jury was het roerend eens over de grote (economische) voordelen die deze nieuwigheid voor de orgelbouw zou gaan betekenen: «*Cet orgue n'a qu'un seul clavier et fait cependant le même effet que s'il en avait deux, il a beaucoup moins de tuyaux que d'autres orgues d'un même rang; il est moins compliqué et moins sujet à se désaccorder*». Vermits echter bij geen enkel orgel deze crescendo-decrescendo-toepassing bewaard bleef, is het op dit ogenblik nog steeds onduidelijk hoe deze ophefmakende vernieuwing precies functioneerde. Mogelijks werd het succes ervan toch wat opgeschroefd. Petrus Joannes zou het in zijn latere oeuvre zelf niet meer toepassen (tenzij in het positief van de orgels voor het Brusselse Conservatorium in 1836 en voor het *Collège de la Paix* te Namen in 1839) en latere generaties liepen er kennelijk ook niet echt warm voor. Vanaf 1817 zou Petrus Joannes zich nog uitsluitend gaan wijden aan de orgelbouw. In 1832 verhuisde hij naar Brussel. Daar zou hij blijven werken en wonen tot aan zijn dood in 1841. Nieuwbouw en verbouwingen samengerekend, bouwde hij zowat 150 orgels in België, Nederland en Frankrijk.

Na de dood van Petrus Joannes werd de zaak overgenomen door zijn zoon Henricus Franciscus, geboren te Antwerpen in 1794 en opgeleid in de ateliers van zijn vader. Toen hij in 1865 overleed te Brussel, had hij 116 orgels op zijn naam staan. Na zijn dood werd de zaak verdergezet door twee zonen, Charles Constant (1844-?) en Léon Joseph (1847-1916), die zich echter beperkten tot bedenkelijke herstellingen en wat onderhoud. Zij betekenden dan ook het einde van een succesvolle orgelbouwerstraditie.

In de vernieuwing trouw aan de traditie

Een representatief en betrouwbaar beeld geven van een dergelijk omvangrijke orgelbouw, binnen het beperkte kader van een tentoonstelling is uitermate moeilijk. Toch mogen we zeggen dat de organisatoren daar voortreffelijk in geslaagd zijn. In een eerste, kleiner gedeelte van de tentoonstelling werd heel wat genealogisch materiaal bijeengebracht en werd voldoende aandacht besteed aan de activiteiten van Petrus Joannes als componist. Oordelend op basis van het vioolconcerto van hem uit 1812 dat aan de tentoonstellingsbalie op CD te koop was (in een vertolking van Paul Klinck, viool en het PKP-Symfonieorkest o.l.v. Daniel Gazon) mogen we wel zeggen dat Petrus Joannes een verdienstelijk componist was. Hoewel hij hier zeker niet baanbrekend te werk ging, moet hij blijkbaar toch zeer goed op de hoogte geweest zijn van de Europese muzikale en compositorische ontwikkelingen van zijn tijd, die hij elegant tot een geheel wist samen te smeden. Terwijl het eerste deel bij momenten Mozartiaans aandoet, werkt het middendeel met zijn talrijke opera-achtige coloratuurpassages, erg Italiaans. Te oordelen naar dit werk, moet Petrus Joannes De Volder een begaafd violist geweest zijn en mag hij zonder twijfel als één van de voorlopers van de in de 19de eeuw befaamde Belgische viooltraditie beschouwd worden. Bovendien bezat hij blijkbaar een zeer grondige orkestpraktijk (niet te verwonderen als orkestmeester van het Gentse theater).

In een tweede, omvangrijker gedeelte van de tentoonstelling, werden de orgelbouwers Petrus Joannes en Henricus Franciscus De Volder belicht. Er werd in een aantal vitrinekasten, zowel authentiek pijp materiaal, windladen, wellenborden, klavaturen, zowaar een orgelkastje (Baaigem), als fotografisch materiaal tentoongesteld van de orgels van Gent (Sint-Michiel), Baaigem (Sint-Bavo), Feluy (Sainte-Aldegonde), Ath (Saint-Julien), Brussel (Sint-Michiel), Wiheries (Notre-Dame), Zelzate (Sint-Antonius), Quaroble (Saint-Antoine), Lens (Saint-Martin), Thuin (Sainte-Vierge), Zammel (Sint-Laurentius), Elingen (Sint-Amandus), Grand Marchin (Notre-Dame), Poperinge (Sint-Bertinus) en Bouffioulx (Saint-Géry). Hier en daar werden enkele historische documenten bijgevoegd. Meteen werd ons duidelijk waarom een tentoonstelling over orgelbouw bezwaar-

lijk een volledig beeld kan geven. Ten eerste is het onmogelijk om grotere instrumenten in hun geheel naar een tentoonstellingsruimte over te plaatsen. Men wordt dus verplicht om steeds met orgelonderdelen of met fotomateriaal te werken. De hier gekozen tentoonstellingsruimte echter, de Gentse Sint-Michielskerk namelijk, bood wel het voordeel precies het reeds vermelde orgel te bezitten waar voor het eerst de door Petrus Joannes De Volder ontwikkelde crescendo-decrescendo-techniek werd in toegepast. Toen werd hij nog voor zo een vinding bekroond in 1820, nu vinden we enkel nog een deplorabel, zwaar verbouwd en uiterst verwaarloosd instrument terug. Spijtig genoeg werd het voordeel van de aanwezigheid van dit uitzonderlijke instrument niet concreet benut in de tentoonstelling (van het orgel werden slechts enkele foto's en historische documenten in een vitrinekast getoond).

Een nog veel belangrijker en groter probleem is de keuze van de voorgestelde orgels. De wijze waarop de orgels voor deze tentoonstelling werden geselecteerd, werd ons niet duidelijk. Vermoedelijk heeft een en ander te maken met het huidige aanbod van De Volder-orgels: van hun reusachtig bouwprogramma is - zowel in Vlaanderen, als in Wallonië - schrikbarend veel verdwenen, voor wat de grotere instrumenten betreft. Wat overbleef zijn meestal kleinere orgels, die dan meestal ook nog in een erbarmelijke toestand verkeren. Toch was het mogelijk om aan de hand van de gemaakte selectie een idee te krijgen van de betekenis van de De Volders voor de orgelbouw van hun tijd. We kregen een eerder ambigue beeld. Daar waar zij conceptueel grote vernieuwers waren (crescendo-decrescendo-techniek en dispositie-uitbouw), bleven zij wat de factuur van het pijpwerk betrof, verrassend conservatief. Zo te zien bezaten de pijpen een zeer hoog loodgehalte en werd bij de intonatie vastgehouden aan de klassieke beginselen. Ook de opstelling op de laden was vrij compact. Kortom, inzake pijpwerk en klankbeeld was er een sterke band met de tradities. Daarenboven vielen enkele parallellismen op met het werk van de 18de-eeuwse orgelbouwers Delhay, zoals bijvoorbeeld bij de fluiten de overgang van gedekten naar conische, open pijpen, wat misschien terug te voeren is tot de Antwerpse leertijd van Petrus Joannes.

Orgeltentoonstelling

Voor de leek echter bleef de tentoonstelling te weinig didactisch: geen uitleg over hoe een orgel werkt of over hoe de tentoongestelde stukken dienen beoordeeld te worden. Bovendien werd de bezoeker niet - of toch weinig - over de stijlevolutie van het oeuvre van de De Volders geïnformeerd. Zoals bij de meeste instrumentententoonstellingen werd ook hier weer duidelijk dat de essentie van een dergelijke tentoonstelling dreigt verloren te gaan wanneer de bezoeker zich geen beeld kan vormen hoe het tentoongestelde, «stomme» materiaal in werkelijkheid klinkt. Met klankdocumenten kan immers aangetoond worden hoe de klankkleuren van registers onderling verschilden en waarin zich de De Volder-orgels van andere orgels onderscheidden. Want om klank en klankkleur, daarom gaat het toch bij instrumenten? Ook video- en lichtbeelden kunnen de bezoeker vertellen hoe instrumenten gebouwd en bespeeld worden.

Daarnaast doken eveneens een aantal vraagtekens op vanuit organisatorische hoek: hoe kan een orgeltentoonstelling opgebouwd worden, gebruik makend van historisch materiaal zonder risico's te nemen betreffende de «ontlenende» instrumenten. Een orgel namelijk kan niet anders dan als een ondeelbaar en onvervreemdbaar geheel beschouwd worden (en is dat juridisch eigenlijk ook). Hoe kunnen dan onderdelen verwijderd en tentoongesteld worden, met de garantie dat zij op exact dezelfde plaats weer terugkomen en op identieke wijze ingevoegd worden? En wie neemt deze taak op zich? Het verwijderen van historische, wettelijk beschermde orgelonderdelen kan naar onze mening enkel en alleen gebeuren met de toestemming en onder toezicht van de *Afdeling Monumenten en Landschappen* van het AROHM. Meer nog! Vermits het om kerkelijk patrimonium gaat, kan dit zelfs niet zonder toestemming van het *Ministerie van Justitie*. Verder kan men zich terecht de vraag stellen of geen averechts effect gecreëerd wordt, indien de aandacht voor oude orgels, die op het ogenblik van de in beschermingstelling nog in speelvaardige toestand verkeerden, ontspoord in demontages en uitleningen ten nutte van tentoonstellingen. Hoe rijmen de betrokken overheden en openbare besturen dit met de naleving van de wet- en regelgeving terzake? Andere vragen kunnen gesteld worden bij de deskundigheid waarmee de demontages en verplaatsingen van

historisch waardevol materiaal gebeurt. De veiligheidsmaatregelen die aangewend worden voor het organiseren van een schilderijtentoonstelling, of beter nog van een instrumentententoonstelling, kunnen hier beslist als model gebruikt worden. Enkel wanneer dergelijke veiligheidsmaatregelen genomen worden, kunnen misbruiken uitgesloten worden. Anders ligt de zaak wanneer het gaat om orgelonderdelen die niet meer gebruikt worden. Ook zij zijn vaak vanuit orgelhistorisch standpunt uitermate interessant, maar hier ontbreekt werkelijk elke regeling en zelfs enige garantie voor bewaring. Meestal slijten ze een duister bestaan op kerkzolders of in krochten van kerktorens. Het mag beslist één van de verdiensten van deze tentoonstelling genoemd worden, het historische belang van dergelijk «buiten gebruik gesteld» materiaal aangetoond te hebben en het voortbestaan ervan in vraag gesteld te hebben.

Toch stellen we met vreugde vast dat Herman Streulens met dit prachtig initiatief eindelijk de De Volders van onder het stof heeft gehaald. Het weze opgemerkt dat van hen tot nog toe geen enkel orgel gerestaureerd werd! Hopelijk komt in deze erbarmelijke toestand heel snel verandering.

Literatuur :

- E.G.J. GREGOIR, *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*. Antwerpen, 1865, pp. 92-99 (Heruitg. G. POTVLIËGHE, Amsterdam, 1972).
- P. ROOSE, *Geschiedenis van het P.J. De Volder-orgel (1819-1885) in de St.-Salvator of H. Kerst-kerk te Gent*, in : *De Mixtuur*, 1975, pp. 318-319; 1976, pp. 357-368; 1977, pp. 414-417.
- A. FAUCONNIER, *Werk van de orgelmakers De Volder*, in : *De Mixtuur*, 1978, pp. 370-380.
- Brochure *Tentoonstelling Orgelbouwers De Volder, Gent, 21 tot 28 juli 1996*.
- Booklet bij de CD *Pieter Jan De Volder, vioolconcerto, 1812*, bij PKPproducties.

Discografie :

- *Pieter Jan De Volder, vioolconcerto (1812)*, door Paul Klinck (viool) en PKP-Symfonieorkest o.l.v. Daniel Gazon op PKPproducties te bestellen bij PKP, Keizersvest 24, 9000 Gent, Fax 09/233.36.75.

Disposities van Van Peteghemorgels

150 BEF of 10 NLG + verzendingskosten

* Rek.nr. 436-6204991-57 van Orgelkunst, Grimbergen

* of Nr. 000-1587551-49 van VVBO, Grimbergen

* In Nederland : Rek.nr. 85.80.98.474 t.n.v. Kamiel D'Hooghe, met vermelding : «abonnement Orgelkunst».

ORGELFICHES :

Het Schyven-orgel in de St.-Annakerk te Gent

Luk BASTIAENS

In de merkwaardige parochiekerk van St.-Anna te Gent, met een interieur in romaans-byzantijnse stijl en met een overweldigende akoestiek, plaatste Pierre-Schyven & zoon uit Brussel-Elsene in 1904 een pneumatisch tweemanualig orgel met pedaal.

Het instrument heeft geen eigenlijke kast maar is ingebouwd in een nis in de noorderwand (het koor is naar het zuiden gericht). Ervoor staat een fraai neo-gotisch front, vervaardigd door Mathias Zens (Gransdorf 1838 - Gent 1921), één van de prominente figuren uit de neogotische stijlbevinging. Het front bevat enkel sierpijpen.

Het orgel is vrijwel ongewijzigd gebleven, maar was aan een grondige revisie toe.

De firma Andriessen - Orgelbouw Anneessens b.v.b.a. uit Mene tekende voor deze opdracht. André Acke trad, namens de kerkfabriek, op als adviseur. Het Vlaams gewest verleende een onderhoudspremie van tegen het half miljoen frank; de rest werd aan de kerkfabriek bijgepast door de Stad Gent. Namens Monumenten & Landschappen werden de werken opgevolgd door Patrick Roose en Antoon Fauconnier.

Volgende werken werden uitgevoerd :

- vervangen van de membranen, verstevigen van de bevestiging van de tractuurgewichtjes;
- reinigen, herstellen en egaliseren van het pijpwerk;
- aanbrengen van stevige tinnen trechters aan de pijpen van de bombarde 16';
- vernieuwen van toetsbeleg en slagvilt van pedaal;
- afregelen van de speeltafel;
- reinigen en boenen van het orgelfront;
- anti-houtwormbehandeling;
- vervangen van de ventilator;
- vernieuwen van de elektrische installatie.

De pneumatiek, die uiterst lui geworden was, loopt nu weer behoorlijk vlot. De «Octave grave» (16'-koppel) van het Grand Orgue kan probleemloos ingeschakeld worden. Op het Grand Orgue zijn snelle toonherhalingen en -wisselingen mogelijk.

Dispositie :

Grand-Orgue : C-g'''	Récit expressif : C-g'''	Pédale : C-f'
Bourdon 16'	Principal 8'	Sousbasse 16'
Montre 8'	Flûte harmonique 8'	Flûte 8'
Flûte harmonique 8'	Salicional 8'	Bombarde 16'
Gambe 8'	Voix céleste 8'	
Bourdon 8'	Flûte écho 4'	
Prestant 4'	Doublette 2'	
Fourniture III-IV	Fourniture III	
Trompette 8'	Basson-hautbois 8'	
Clairon 4'	Trompette harm. 8'	
	Voix humaine 8'	

Lepelvormige koppelingspedalen :

Accouplement Grand-Orgue/Récit

Tirasse Grand-Orgue

Tirasse Récit

Octave Grave Grand Orgue

Balanstrede voor de zwelkas van het Récit

Balanstrede voor het registercrescendo

Samenstelling vulwerken :

Grand Orgue - Fourniture III-IV Récit - Fourniture III

C	c°	c'	c''	C	c°	c'	c''
2	2 2/3	4	5 1/3	2	2 2/3	4	5 1/3
1 1/3	2	2 2/3	4	1 1/3	2	2 2/3	4
1	1 1/3	2	2 2/3	1	1 1/3	2	2 2/3
		1 1/3	2				

Opbouw registerscrescendo:

1 G.O. Récit Péd.	2 Bourdon 8' Fl. harm 8'	3 Fl. harm. 8' Principal 8' Flûte 8'	4 Montre 8' Flûte 6, 4'	5 Gambe 8' B-hautbois 8'	6 Bourdon 16'
7 G.O. Récit Péd.	8 Prestant 4' Doublette 2'	9 Fourniture Trompette 8'	10 Fourniture Trompette 8'	11 Clairon 4'	Bombarde 16'

De koppelingspedalen zijn niet opgenomen in de registerscrescendo; ze moeten apart ingeschakeld worden. De opbouw van het registerscrescendo is op een plaatje boven de klavieren aangebracht.

Onder de manualen bevinden zich volgende druktoetsen voor vaste combinaties :

O : uitschakelen van een vaste combinatie

I : alle 8' & Sousbasse 16' (behalve voix céleste 8' en voix humaine 8')

II : + Bourdon 16'

III : + alle 4'

IV : + Doublette 2' en vulwerken

V : + tongwerken.

Winddruk G.O. & Pédale : 111 mm WK / Récit : 96 mm WK
Hiermee beschikt men in Gent over een tweede perfect bespeelbaar Schyven-orgel: in 1982 werd reeds het orgel in de Karmelietenkerk (1893) gerestaureerd (zie Orgelkunst V/2, p. 17-33). Ondanks een tijdverschil van een goede tien jaar, is er toch een onderscheid in karakter tussen beide instrumenten. Het instrument in de Karmelietenkerk is overigens nog mechanisch. Jammer genoeg zal het hierbij moeten blijven, want de andere orgels die Schyven nog in Gent leverde (Dominikanen, Minderbroeders, Seminarie, St.-Lievencollege) zijn reddeloos getransformeerd of verdwenen. In de buitenwijken zijn nog twee Schyven-orgels te vinden: St.-Antonius «Heirnis» en O.-L.-Vrouw in Mariakerke.

Het Vereecken-orgel in de O.L.V.-Hemelvaartkerk te Overmere

Patrick ROOSE

Op 2 november 1862 werd de kerk van Overmere door een brand in de as gelegd; het orgel, in origine gebouwd door Louis Delhay (1699) ging mee verloren.

De kerk werd heropgebouwd, maar het duurde nog tot 1887 vooraleer er een contract kon ondertekend worden voor de bouw van een nieuw orgel. Op het contract ziet men de beverige handtekening van P.J. Vereecken, gevolgd door de handtekeningen van zijn vier zonen: dit moet zowat het laatste orgelcontract zijn dat door de stichter van het Gijzegemse orgelbedrijf nog mee ondertekend werd, want hij zou in 1889 overlijden. De goedkeuring bij K.B. volgde pas in december 1888, zodat we mogen aannemen dat dit instrument volledig door de zonen van P.J. Vereecken werd vervaardigd.

Het blijkt dat - volgens de huidige kennis van zaken - dit het eerste Vereecken-orgel met pneumatische tractuur zou zijn. Een jury, samengesteld uit kan. P.J. van Damme, Edm. de Caernewal en een zekere Goedertier, keurde het orgel goed in januari 1890.

(Kanunnik Van Damme hoeft hier niet voorgesteld te worden, Caernewal was de organist van Ledeberg, en Goedertier is naar mijn vermoeden niemand minder dan de vader van de organist van het naburige Wetteren die later berucht zou worden door de diefstal van een paneel van het Lam Gods-schilderij!).

Een 85-tal jaren later, na een vrij rimpelloze loopbaan, werd het orgel, bij K.B. van 30 sept. 1976, beschermd als monument. Ernstige problemen van windvoorziening waren toen reeds gerezen, en de hete zomer van 1976 gaf de genadeslag.

Een eerste restauratieproject werd reeds in 1979 op touw gezet maar strandde om diverse redenen. In 1989 richtten enkele getrouwen een orgelcomité op dat het dossier heropviste; in 1993 bekwamen zij het akkoord tot de restauratiewerken vanwege het Vlaams Gewest (minister Sauwens) en van het ministerie van Justitie (bevoegd voor Erediensten).

Bij aanbesteding werden de werken toegewezen aan «Les Artisans Facteurs d'Orgues et Clavecins de Tournai»; de uitvoering lag in de handen van Bertrand Couvreur die hiervoor over 450 werkdagen kon beschikken.

In februari 1996, toen de restauratie in haar eindfase gekomen was, werd door het comité via de media en met een tentoonstelling het belang van het orgel en de restauratie voorgesteld en toegelicht.

De werken werden voorlopig opgeleverd in juni 1996.

Op zaterdag 7 september 1996 had een inwijdingsceremonie plaats m.m.v. koor en instrumentaal ensemble. Het orgel werd bespeeld door Lieve van de Rostyne met werk van Guilmant, Jongen, Lefébure-Wély, Boëllmann en Franck.

Technische gegevens

- vrijstaande speeltafel vóór het orgel
- registertrekkers op twee horizontale rijen naast de klavieren, 11 aan elke kant
- pneumatische tractuur voor de drie klavieren en voor de pedaalregistratuur

De dispositie is als volgt :

<i>Grand orgue</i>	<i>Récit</i>	<i>Ped.</i>
Bourdon 16	Bourdon 16	Flûte ouverte 16
Montre 8	Flûte harm. 8	Flûte ouverte 8
Flûte harm. 8	Gambe 8	Violoncelle 8
Salicional 8	Voix celeste 8	
Cor de chamois 8	Bourdon 8	
Bourdon 8	Dulciana 4	
Prestant 4	Flûte 4	
Flûte 4	Basson 8	
Fourniture (3r)	Voix Humaine 8	
Trompette 8		

met voetbediening :

Tremolo / Ped. + Réc.

// Expr. Réc. //

Ped. + Gr. Org. / Gr. Org + Réc. / Comb. Gr. Org.

- koppelingspedalen in lepelvorm
- balanstrede voor de zwelkas van het Récit
- de combinatiepedaal activeert Prestant, Fourniture en Trompette
- Cor de chamois : 44 tonen (zonder groot oktaaf)
- Voix céleste begint op c°

Manuaalomvang : C-g'''

Pedaalomvang : C-d'

Op de pedaallade was een plaats open gebleven voor een later te plaatsen Violoncelle 8; dit pijpwerk werd thans bijgevoegd. Windlevering door magazijnbalg 2 x 2 m.; regulatorbalg 1 x 1 m. Toonhoogte : a' van Montre 8 = 437,5 Hz, bij ca. 18° C
Stemming : gelijkzwevend

Het doksaal werd in 1889 vergroot en van een nieuwe balustrade voorzien, volgens plans van M. de Noyette uit Ledeberg, die ook het orgelfront tekende. De uitvoering werd toevertrouwd aan beeldhouwer C. Lippens te Gentbrugge.

Oude jaargangen «Orgelkunst» te koop

Ter gelegenheid van het 20-jarig jubileum biedt het tijdschrift «Orgelkunst» elke orgelliefhebber de mogelijkheid om oude jaargangen te kopen aan zeer gereduceerde prijzen :

- Losse nummers jg. (1978-1980), 100 BEF of 8 NLG
- Eén oude jaargang (1981-1995) : 250 BEF
(voor Nederland : 16 NLG, verzendingskosten inbegrepen)
- Alle oude jaargangen (van 1981 tot 1995) : 3.000 BEF
(voor Nederland : 180 NLG, verzendingskosten inbegrepen)

Flor Peeters, orgelpunt ?

Tentoonstelling Cultureel Centrum Mechelen
juli - augustus 1996

Kamiel D'HOOGHE

Naar aanleiding van de tiende verjaardag van het overlijden van Flor Peeters (1903-1986), gaf het stadsbestuur van Mechelen samen met het Festival van Vlaanderen speciale aandacht aan de Mechelse orgelmeester. Vele concerten met uiteenlopende bezettingen en in verschillende genres, werden gewijd aan zijn compositorisch oeuvre. Ook elders in Vlaanderen hebben orgelconcertorganisaties extra aandacht gegeven aan zijn orgelcomposities.

Op 4 juli, Flor Peeters' verjaardag, werd een kunstobject, ontworpen door Will van Roosmalen en gewijd aan Marieke en Flor Peeters, plechtig onthuld ten huize Adagio door Geert Bervoets, burgemeester van Mechelen.

Het kunstwerk bestaat uit een rechtopstaande omgekeerde orgelpijp, vastgezet op een rechthoekig onderstuk en verankerd in een granieten blok. Deze hommage vanwege de buurtbewoners werd een feestelijke en zonnige ouverture van het «Peetersjaar». Op dezelfde dag opende minister-president Luc van den Brande 's avonds de tentoonstelling «Flor Peeters, Orgelpunt?» in het Cultureel Centrum A. Spinoy, voorheen de Predikherenkerk, te Mechelen. Deze was te bezichtigen vanaf 4 juli tot 25 augustus 1996.

Guido Peeters gaf bij deze gelegenheid een rijk gestoffeerde lezing over «Flor Peeters als onderzoeksproject voor post-modernen» en ging dieper in op zijn oeuvre tegenover de postmoderne dialectiek. De tekst van deze lezing werd opgenomen in de programmabrochure van het Festival van Vlaanderen te Mechelen, die wij als bron voor citaten gebruiken. «Flor Peeters is (echter) geen avant-garde componist in geen enkele van de vele genres die hij beoefende. Hij schrijft traditioneel, zowel naar vorm als naar inhoud». Kan samenvattend gesteld worden dat hij zijn plaats zocht, zowel tegenover de opdrachtgevers als tegenover het publiek ?

Heeft Peeters in zijn drieledige orgelmethode «Ars Organi» een absolute interpretatie willen opdringen ? Guido Peeters wijst op een evolutie, meer zelfs, op een opgeven van «het recht om

de werkelijkheid daaruit te bepalen», zoals blijkt in de 21ste editie van deel I van «Ars Organi» (1984). «Het rigoureuus vasthouden aan de autoritaire spelregels van Lemmens-Guilmant-Dupré, als alleenzaligmakend paradigma, karakteriseert zijn interpretaties tot in het midden van de jaren zestig». Verder lag voor Flor Peeters de nadruk op de totaliteit van de orgelkunst, nl. orgelspel, orgelliteratuur en orgelbouw.

De tentoonstelling bestond uit :

- vele foto's, manuscripten en gedrukte partituren van eigen werk en van oude meesters in door Peeters' verzorgde uitgaven,
- een overzicht van eigen plaatopnamen en publicaties,
- verschillende schilderijen, tekeningen en beeldhouwwerk met afbeeldingen van Peeters.

In de indrukwekkende reeks foto's zien we Flor vanuit zijn familiekring te Tielen opgroeien en zijn weg banen via het Lemmensinstituut en de kathedraal te Mechelen naar de vijf werelddelen. Bij de opening waren we getuige van de analyse van oude prenten door familieleden uit de Kempen die zich beijerden in het benoemen en beschrijven van de aanverwanten Peeters. De foto van de verloofden Flor en Marieke legt een teder menselijk accent. Het mooie moderne huis aan de Stuivenbergvaart, waar de familie woonde van 1933 tot 1960, komt terug tot leven. De riante landelijke villa Adagio, waar Flor en Marieke vanaf 1960 introkken, nadat Marieke de bouwwerken op de voet had gevolgd, herleefde met foto's van het studio-orgel, de speeltafel van C. Franck en oude en moderne kunstobjecten.

Flor zien we als jonge virtuoos van 24 jaar met Lisztiaanse allure ter gelegenheid van zijn eerste groot concert in de abdij van Averbode. Verder is hij op de tentoonstelling afgebeeld al: reizend, componerend, lesgevend, groetend, buigend, lachend, genietend, registrerend, spelend, pratend, zwaiend, geconcentreerd, ontspannen, enz...

We zien de vriend, de familievader, de echtgenoot, de leraar, de gastheer, de organist met zijn mooie soepele, getrainde handen... zelfs ten voeten uit getekend. Ook het korte (stomme) oefenklavier was present. Tijdens de overtocht van 1946 op een gemengde cargo, gebruikte hij het om vingers en geheugen alert te houden voor de twee maanden durende eerste concertreis in Amerika.

De orgelklas (1943) van het Koninklijk Conservatorium te Gent in de Sint-Niklaaskerk aan de speeltafel van het beroemde Cavallé-Collorgel toont o.m. Gabriel Verschraegen, Berten De Keyser, Paul Dombrecht, Leopold Suys e.a. jonge organisten. 10 jaar later groeit 'zijn' orgelcursus te Antwerpen uit tot een internationaal treffen van jonge getalenteerde organisten.

Gesigeneerde en niet gesigeneerde foto's, kunstfoto's van Paule Pia, Filip Tas e.a., staan er in de omgeving van 'kiekjes' van studentengroepen. Hij vult met zijn présence de ganse Mechelse kathedraal of staat als een eik tegenover het orgel in de kathedraal te Leeds. Oostwaarts zindert de Tsjajkovski-zaal te Moskou blijkbaar nog na, westwaarts kunnen we op de kaart van de USA de gedetailleerde reisroute volgen en de plaatsen aanstippen waar Flor tijdens zijn achtste concertreis in 1965 heen en weer vloog.

We zien hem met Charles Tournemire, Marcel Dupré, Dimitri Sjostakovich, de collegae juryleden: Hermann Keller, Anton Heiller, Maurice Duruflé, Anton Novakowsky, Carl Höller, Friedrich Högner e.a. van de internationale wedstrijden te München, maar ook met beeldende kunstenaars als Rik Poot, letterkundigen als Marnix Gijsen, Maurits Roelants e.a.

Kerk en Staat zijn elk afzonderlijk present. Kardinaal Van Roey lauwert Flor, koning Boudewijn en koningin Fabiola reiken hem de hand, onderscheiden hem en komen op huisvisite bij de eerste geadelde organist, «wellicht de eerste organist met blauw bloed in de aderen», schreef Ewald Kooiman.

We zien hem op «zijn» orgel in «zijn» kathedraal, «zijn» biotoop.

Afbeeldingen van Flor werden o.m. gemaakt door beeldhouwers en kunstschilders, aldus waren kunstwerken van Nante Wijnants, Prosper De Troyer, Albert Van Dyck en Rik Slabbinck te zien.

De vele handschriften van partituren en brieven tonen zorg en discipline, orde en precisie, sierlijkheid en methode, ook het wat meer bevend manuscript van zijn *Ricercares* opus 134, opgedragen aan Marieke, die in 1981 overleed.

De vele edities wijzen op het verbluffende volume van zijn compositorische activiteiten.

Het materiaal van deze tentoonstelling komt uit het archief Flor Peeters in de Bibliotheek van het Koninklijk Vlaams Conservatorium te Antwerpen. De bezoekers werden geconfronteerd met een indrukwekkende volledigheid aan gegevens,

gedurende jaren met uiterste zorg bijgehouden en kregen zo een volledig beeld van een boeiend, dynamisch en talentrijk leven van een meester met uitstraling en charisma.

De samenstelling van het geheel, en ook de teksten werden uitgewerkt door Guido Peeters.

Postzegel met Flor Peeters, uitgegeven in 1996 n.a.v. de 10de verjaardag van zijn overlijden.

De tweede editie van de Vlaamse orgeldagen

Joost D'HONT

Na het geslaagde experiment van de Vlaamse orgeldagen 1995 werd op 22 en 23 augustus jongstleden een tweede editie georganiseerd, ditmaal te Leuven, waar het Lemmensinstituut zijn infrastructuur beschikbaar stelde.

Onder impuls van «De Principaal» vzw en Christine Vrancken, regisseur, was het geheel, net als vorig jaar, opgevat als een happening voor de amateur-organist, maar dan met uitbreiding naar de semi-professionele organist, met o.m. een Bachwedstrijd. Verder wilde men zoveel mogelijk mensen met de orgelcultuur in aanraking laten komen.

Niettegenstaande de steun en de medewerking van een enthousiaste groep professionele organisten en medewerkers, die workshops, concerten, ateliers en een orgeltrip aanboden, lag het aantal deelnemers iets lager dan vorig jaar.

Orgelwedstrijd

De orgelwedstrijd vond plaats op de orgels van het Lemmensinstituut en bestond uit twee proeven: preselektie en finale. 25 jonge organisten stelden zich kandidaat. Menig enthousiast speler vergreep zich aan te moeilijke Bachliteratuur, enkelen namen de tempi in de maling zodat het «Bach-ludiek» klonk. Niettegenstaande er herhaaldelijk op de maximumduur van de programmatie werd gewezen, liep de finale toch te lang uit. Al bij al was er het enthousiasme. Het was voor allen een verrijking deel genomen te hebben aan deze wedstrijd.

De jury, bestaande uit: Luc Ponet, Peter Breugelmans, Joost Vermeiren, Paul De Maeyer, Lieven Strobbe, Jan Van Mol, kende volgende prijzen toe:

Lagere graad

eerste prijs: Clymans Bert

tweede prijs: Ballieu Wannes

Middelbare graad

eerste prijs: Ballieu Annelyn

tweede prijs: Roosen Denis

derde prijs: Carteus Paul

Hogere graad

tweede prijs: Schuurmans Caroline en Stevens Bart

Semi-professioneel:

eerste prijs: Van Waesberghe Pieter

tweede prijs: Biesemans Els en Van Nispen Ben

Prijzen voor de beste improvisatie en compositie werden eveneens toegekend aan respectievelijk Annelyn Baillieu en Jenny Van Den Meerssche.

Concerten

Marc Van Driessen speelde een recital met 20ste eeuwse orgelmuziek, waarbij Rhosymedre van R.V. Williams, samen met de Tanztoccata van A. Heiller ieders hart veroverde. Peter Breugelmans en Luc Ponet bedachten het publiek met een uitermate boeiend Bachconcert.

Tijdens de orgelwandeling te Leuven verzorgden leerlingen en oud-leerlingen van het Lemmensinstituut de concerten. David Van Bouwel speelde (en zong) schitterende Italiaanse, of Italiaans-geïnspireerde literatuur op het Ragone-orgel in het Lemmensinstituut. Jan Steegmans gaf in de St.-Jan de Doperkerk

op het Pelsorgel een goede verklanking van de Bachwerken nr. 543 en 662. Om af te ronden speelde hij op het Goltfusz-orgel. Marnix De Cat bracht op het orgel van het Klein Begijnhof op een overtuigende wijze Cantus-firmusliteratuur en Eddy Mariën vergastte het publiek met een beiaardluisterwedstrijd.

Slotbeschouwingen

1. De opkomst was groot, doch lager dan vorig jaar, wat doet vermoeden dat de gerichte promotie ontbrak ofwel beter kon. Er was geen persvertegenwoordiging.

2. Naast de bekende professionelen van vorig jaar werden enkele nieuwe collegae begroet, doch heel wat andere collegae hadden we eveneens graag ontmoet. De conservatoria van Antwerpen en Gent bleven afwezig. Brussel was verontschuldigd.

3. De grootste afwezig was naar mijn bescheiden mening de kerkelijke overheid.

In het inleidend woord tot de eerste Vlaamse orgeldagen (1995) werden door Monseigneur Luc De Hovre schuchtere suggesties geformuleerd over de herwaardering van het organistenambt. Een jaar later is er blijkbaar niets gebeurd. Is het beleid zich nog bewust van de noodzaak van een goed organist met een goed orgel binnen de eredienst? Als het antwoord positief «mocht» zijn, dan rekenen we zeker op een spoedig debat ten gronde. Wij organisten zijn er klaar voor!

De organisten voegden de daad bij het woord door binnen deze happening een goed uitgebouwde workshop kerkliedbegeleiding aan te bieden. D. Vanden Broecke, P. Pieters en K. Scheldeman hebben aldus aangetoond dat de kerkorganist zich terdege bewust is van de functionaliteit van goede kerkliedbewerkingen binnen de eredienst.

4. Ondergetekende hoopt, samen met vele anderen, dat dit initiatief mag volgehouden worden. De collegialiteit die tijdens dit orgelgebeuren voor de tweede maal ervaren werd, zou wel eens kunnen uitgroeien tot een soort eind-20ste-eeuwse-orgelbeweging.

5. Naar de toekomst denkt men de locatie telkens te richten naar interessante orgelregio's. Volgend jaar wordt de stad Sint-Truiden in het vooruitzicht gesteld.

Informatie: De Principaal, (09) 228.95.78.

Mededelingen

ZACHEUS : een tijdschrift voor liturgische veldwerkers

Het tijdschrift Zacheüs begint aan zijn tiende jaargang. Het richt zich tot allen die in Vlaanderen met liturgie begaan zijn: priesters, diakens, pastorale werkers en werkers, lectoren en acolieten, kosteren en organisten, koorleden en liturgische werkgroepen, verantwoordelijken voor onthaal en versiering en allen die hoe dan ook een liturgische taak hebben.

In de voorbije jaargangen verschenen vele vormende artikels, taakomschrijvingen voor de koster-organist, commentaren bij tekst en melodie van liturgische gezangen, uitgeschreven voorbeelden van gebedswaken, vieringen voor jongeren, enz...

Het tijdschrift werkt samen met de kostervereniging van de Vlaamse bisdommen en de redactie bestaat uit vertegenwoordigers van de verschillende diocesen.

De abonnementsprijs bedraagt 250 BEF (Buitenland 350 BEF). Rekeningnummer 435-029.97.51-04 t.a.v. Zacheüs, Guimardstraat 1, 1040 Brussel.

Ook vroegere jaargangen blijven grotendeels beschikbaar aan verminderde prijs.

Ensor, Delvaux... en het harmonium

De grote vijf van de Belgische schilderkunst: Ensor, Spilliaert, Permeke, Margritte en Delvaux zijn verenigd in één tentoonstelling die in Oostende nog loopt tot 2 febr. '97.

Sommige van deze grootmeesters van het coloriet waren ook fervente harmonium- of orgelliefhebbers. In het huis van Ensor kan men dagdromen bij het harmonium van de meester waarop hij speelde en zelfs componeerde. Ook Delvaux sprak met poëtische bezieling over zijn muzikale ervaringen bij het bespelen van zijn harmonium dat hij ook wel zijn orgel noemde. Hij was ook een trouwe bezoeker van de orgelconcerten in de Sint-Walburgakerk te Veurne. Aan hem droeg Robert Steyaert een monumentaal vijfstuk voor orgel op, met titels die verwijzen naar vijf bekende schilderijen. Bij de creatie ervan was Delvaux zo vriendelijk de kleurenrijkdom van deze composities, en de verklanking ervan, hoger te prijzen dan het coloriet van zijn gelijknamige schilderijen.

Philippe Busschaert overleden

Wij vernemen het overlijden van orgelbouwer Philippe Busschaert (° Kortrijk 16 okt. 1948, † Kortrijk 7 febr. 1996).

Na een 12-tal jaren in het atelier van P. Anneessens te Menen gewerkt te hebben, startte hij een eigen zaak rond 1976. Hij verrichtte hoofdzakelijk herstel- en onderhoudswerk. Een nieuw positieforgel bouwde hij voor de kapel O.L.Vrouw-ter-Ruste te Deerlijk (dit instrument is in feite privaatzit van E.H. Joos Marichal, die het ter beschikking stelde van de parochies waar hij dienst doet). Van Ph. Busschaert kennen we o.m. nog werk te Bossuit, een herstelling van het orgel in Roeselare Sint-Amandus (1982) en van dat te Ingelmunster (1982). Een van zijn laatste activiteiten was de herstelling van het Van Peteghem-orgel te Outrijve.

Radio 3 : Orgelmagazine terug op een normaal tijdstip

Zowat een jaar geleden liep het grondig fout met Vlaanderens orgelmagazine toen deze verwezen werd naar het (aller)laatste uur. «Orgelkunst» deed zijn beklag. Anderen stonden op dezelfde golflengte. Radio 3 heeft het begrepen met als gevolg dat wij het heuglijke nieuws kunnen meedelen dat vanaf 1 januari '97 het «Orgelmagazine» wekelijks zal geprogrammeerd worden op zondag van 11 tot 12 uur. Peter Van Bouwel tekent opnieuw verantwoordelijk voor de uitwerking. De organisten die op zondagvoormiddag zorgen voor de opluistering van liturgische vieringen zullen kunnen kiezen tussen het beluisteren van de homilie ofwel het orgelorakel van Radio 3. Misschien kunnen zij hun autoradio afstemmen.

60 Vlaamse organisten zorgen voor succesrijke orgeldag '96

De zevende Vlaamse Orgeldag op 29 september ll. is andermaal uitgegroeid tot een orgelfeest in de vijf Vlaamse provincies. Ongeveer zestig professionele organisten hebben zich ingezet om de Vlaamse orgeldag bekend te maken en de orgels in de diverse regio's voor te stellen en te bespelen. Door hun vakkundige en enthousiaste inzet zorgen zij voor een stevig draagvlak van de orgelcultuur in Vlaanderen en geven positieve signalen naar de kerkelijke en civiele overheid om een degelijk orgelbeleid te voeren. De vzw «Het orgel in Vlaanderen» treedt op als koepelorganisatie, Kristien Vrancken heeft de verantwoordelijkheid voor de regie op zich genomen.

Bernard Huys op pensioen

Bernard Huys, musicoloog, doctor in de rechten, leraar in de kunstgeschiedenis, departementshoofd van de Koninklijke Bibliotheek en lid van de redactieraad van «Orgelkunst» gaat op 1 januari 1997 met pensioen. Het redactieteam van «Orgelkunst» feliciteert hem voor zijn grote verdiensten als beleidsverantwoordelijke voor de uitbouw en de uitstraling van de ongemeen rijke muziekafdeling van de Koninklijke Bibliotheek, voor de organisatie van grote tentoonstellingen, voor de vele gezagvolle publicaties. Met gevoelens van dank voor de steun aan «Orgelkunst» wensen wij hem de vreugde van de vrijheid om datgene te doen waar hij verlangend naar uitkijkt, maar door gebrek aan tijd, niet kon realiseren. Ook «Orgelkunst» hoopt zich nog te mogen verheugen in extra aandacht. De lezers zullen de resultaten hopelijk reeds kunnen waarderen in 1997 in de 20ste jaargang.

Jozef Sluys 25 jaar organist St.-Michielskathedraal Brussel

Jozef Sluys werd recent gehuldigd voor een kwarteeuw organistschap aan de Sint-Michiels- Sint-Goedelekathedraal te Brussel. Op 20 oktober ll. speelde hij er het openingsconcert van de Orgelweek te Brussel, die hij voor de 17de maal organiseert. Na het concert werd een receptie aangeboden in het nabijgelegen Markiesgebouw. Dat hij al die jaren flink aan de weg heeft getimmerd wordt ook bewezen door zijn grote betrokkenheid bij de organisatie van 25 jaar «Historische Concerten» in de vroeggotische kerk van Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek. Tevens viert hij zijn zestigste verjaardag.

Kristiaan Van Ingelgem 25 jaar organist St.-Martinuskerk Aalst

Kristiaan Van Ingelgem is sedert 25 jaar organist te Aalst. Bij deze gelegenheid opende hij de jaarlijks terugkerende «Aalsterse Orgelconcerten» met een wens- en improvisatieconcert in de St.-Martinuskerk.

Marie-Claire Alain 70 jaar

De wereldbekende Franse orgelvirtuose Marie-Claire Alain heeft op 10 augustus te Romainmôtier haar 70ste verjaardag gevierd met klank en glans. Vrienden en collegae kwamen van dicht en van ver, zelfs vanuit Uruguay, Brazilië, de USA en Finland.

5000 deelnemers, 110 concerten, 100ste verjaardag,

1 Bachconcert

Dit kan nergens anders gebeuren dan te New York, waar de Amerikaanse organistengilde haar 100ste verjaardag op glansrijke wijze vierde, gedragen door het feestgedruis van 5.000 deelnemers die konden kiezen tussen een aanbod van liefst 110 concerten, w.o. welgeteld één programma met werk van J.S. Bach.

Albert De Klerk 80 jaar, meesterkursus 14 maart 1997

De «Vlaamse» Haarlemse orgelmeester Albert De Klerk wordt in 1997 80 jaar. Dit zal hem nog meer stimuleren om te leven van en voor de muziek en er nog van te genieten ook. «Orgelkunst» feliciteert de meester en vestigt de aandacht op de meesterkursus op 14 maart om 14.30 uur in de Josephkerk te Haarlem.
Inlichtingen : 00.31.72.518.35.55.

Orgelconcours André Marchal, Biarritz 11-13 april 1997

Naast een improvisatieproef worden composities van Bach, Buxtehude, Duruflé, Vierne, Franck, Hakim, Grigny en Langlais gevraagd. Jury : Casterède, Landale, Tilden, Roubinet, Sieber.
Inlichtingen : Concours André Marchal, 22 av. V. Hugo, F-64200 Biarritz.

Int. Orgelconcours te Dallas april 1997

De Dallas Symphony Association organiseert voor de eerste maal een internationaal orgelconcours in april 1997. De jury bestaat uit : Robert Anderson, Luigi Tagliavini, Ludger Lohmann, Gillian Weir, Tsunguo Hirono en Hans Fagius. In Japan, Europa en Noord-Amerika zullen voorselecties worden georganiseerd. De drie best geklasseerde finalisten zullen met het Dallas Symphony Orchestra een concerto vertolken.
Inlichtingen : Dallas Symphony Orchestra, 2301 Flora St., Suite 300, Dallas TX, U.S.A.

Internationale orgelweek Brugge 25 juli - 2 augustus 1997

Het concours is opgebouwd rond «De Barok in Europa» en bestrijkt de representatieve Europese orgelscholen uit de 17de en de 18de eeuw. Naast een solistenconcours is er een wedstrijd voor duo's. Dit kunnen twee positieven, of positief en clavecimbel of twee clavecimbels zijn. De orgels van de Sint-Gillis- en de Walburgakerk staan centraal. Eén dag staat in het teken van het positief. Verder zijn twee orgelwandelingen te Brugge en een orgeltocht door West-Vlaanderen voorzien. Referaten, demonstraties, orgelrecitals en een tentoonstelling zijn andere boeiende gegevens.

Jury : Jean Boyer, Dorthy de Rooij, Lorenzo Ghielmi, Johan Huys, Martin Lückner en Michael Radulescu.
Inlichtingen : Festival van Vlaanderen-Brugge, C. Mansionstraat 30, B-8000 Brugge.

Internationale Orgeltagung GDO 27 juli - 2 aug. 1997

De jaarlijkse grote internationale orgelontmoeting van de GdO is van 27 juli tot 2 augustus gepland in Franken (Würzburg).
Inlichtingen : Gesellschaft der Orgelfreunde, Josefstrasse 8, D-66693 Mettlach.

Liturgisch improvisatieconcours Maastricht 8-13 sept. 1997

Van 8 tot 13 september 1997 zal in de Sint-Servaasbasiliek een meerdaagse liturgische orgelwedstrijd worden gehouden voor organisten uit Vlaanderen en Nederland, die afgestudeerd zijn aan een conservatorium en bekend zijn met het fenomeen liturgische orgel improvisatie. Tevens zullen meesterkursussen over improvisatie gegeven worden, toegankelijk voor Nederlandse en Vlaamse organisten. De improvisatieopdrachten zullen o.a. omvatten : een partita en een vrije fantasie over een liturgisch lied in de volkstaal, een vrije improvisatie en een partita over een gregoriaanse melodie.

Inlichtingen : Stichting ter bevordering van de Liturgische Orgel-improvisatie, Jeustraat 38, 6367 EW Voerendaal.

Internat. G. Silbermannconcours Freiberg 9-21 sept. 1997

Het thema «Silbermann en Bach» is de rode draad van de «Gottfried-Silbermann-Tage die te Freiberg plaats vinden van 9 tot 21 september 1997. De drie Silbermannorgels, respectievelijk van de Jacobikerk, Petruskerk en de kathedraal zijn de instrumenten waarop de vooropgestelde Bachwerken dienen vertolkt te worden.

Inlichtingen : Gottfried Silbermann Gesellschaft e.V. Obermarkt 16, D-09599 Freiberg.

Orgelforum Stade 22-27 september 1997

Concerten, matineeën en cursussen worden georganiseerd op de historische orgels van B. Huss en A. Schnitger (1675) in St. Cosmae en E. Bielfelt (1736) in St. Wilhadi. Een orgeluitstap is voorzien in «das Alte Lande». Jean Claude Zehnder uit Basel behandelt samen met Albert Behrends en Martin Böcker, beiden van Stade, J.S. Bach en Noord-Duitse meesters.
Inlichtingen : Stadt Stade Kulturamt z. Hd. Frau Helga Schall, Rathaus, D-21677 Stade.

Internationaal orgelconcours Calgary 25 sept. - 3 okt. 1998

Dit groots opgezet internationaal orgelconcours kondigt nu reeds inschrijvingen aan voor de voorselecties in Cleveland, Hongkong en Lübeck.

Inlichtingen : CIOF, 2nd Floor, 116-8th Avenue S.E., Calgary, Alberta, Canada T2G 06K.

Agenda

DECEMBER :

za 14 15u Bertem, St.-Pieterskerk, Kamiel D'Hooghe
zo 15 16u Grimbergen, St.-Servaasabdijkerk, Kamiel D'Hooghe
m.m.v. het Gregoriaans Abdijkoor o.l.v. Gereon Van Boesschoten
18u Raeren, St.-Nikolaus, Andreas Cremer

FEBRUARI :

vr 14 20u Leuven, Lemmensinstituut, Ewald Kooiman (NL), (Bach)

MAART :

zo 2 15u30 Achelse Kluis, Joost Vermeiren m.m.v. koor
do 13 20u Brussel-Laken, Thomas Trotter, 'La Nativité du Seigneur'

MEI :

wo 14 20u Brussel-Zavelkerk, Jean Boyer, (Bach)
za 17 20u15 Achel, Joost Vermeiren m.m.v. Maaïke Rademakers, cello

Orgeltijdschriften

ARS ORGANI jg. 44, nr. 3 - sept. 1996.

M. Heinemann: Zu Johannes Driesslers Orgelsonaten durch das Kirrchenjahr, M. Zywiets: Albert Becker und der Kreis der Berliner Akademie, F.H. Gress: Kolloquium zur Rekonstruktion der Fritzsche Orgel in der Dresdner Schlosskapelle, H. Fidom: Romantische Orgeln in den Niederlanden restauriert

EREDIENSTVAARDIG jg. 12, nr. 4 - aug. 1996.

P. Elbertsen: «Wachtet auf»; Nr. 5 -okt. 1996: H. van Waveren: Waar komt de Kerst vandaan?

GREGORIUSBLAD jg. 120, nr. 3 - sept. 1996.

A.M.J. Zijlstra: Notatie gregoriaans van 850 tot nu, P. Houdijk: Maarschalkerweerdorgel Utrechtse kathedraal gerestaureerd.

HET ORGEL, jg. 92, nr. 9 - sept. 1996.

H.J. Busch: Laat 18de-eeuwse bron voor de registratie, J. Laus: Orgel kathedraal St. Catharina Utrecht, L.v.d. Vliet: Gregoriaans is het mooiste, mooier dan een orgel, R. Maliepaard: J.S. Bach een homo mathematicus? P. Pelto: Flexibele orgelwind.

LA TRIBUNE DE L'ORGUE, jg. 48, nr. 3 - sept. 1996.

G. Zacher: Calculation du sentiment dans choral III de Franck (4), R. Galtier: Le troisième centenaire de Samson Scherrer.

L'ORGUE, nr. 239 - juli 1996.

Fr. Sabatier: L'Orgue de l'Eglise Saint-Léonard de Honfleur.

ORGANIST EN EREDIENST

Nr. 9 - sept. 1996: *M. Breij: Wir glauben all an einen Gott*

Nr. 10 - okt. 1996: *M. Breij: Het Sanctus en Agnus Dei, R. Verwer: Orgelcultuur in de periode 1890-1940 (I).*

THE DIAPASON, jg. 87, nr. 7 - juli 1996.

M. Buxton: Restoration Casavant organ University of Redlands
Nr. 8 - aug. 1996: *R.E. Coleberd: Trophy Builders and their Instruments*
Nr. 9 - sept. 1996: *J. Fespeman: A 20th-Century Perspective: Melville Smith, J.&J. Overduin: The Organ in Rock music of the 1970s.*

THE TRACKER, jg. 40, nr. 2 - 1996:

U. Pape: Computer Aided Organ Documentation, G. Bozeman: The Booth Organ, Saint Kitts, West Indies, D. Pahl: Alaska's Oldest Organ Plays Again.

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk
- Drukkerij Van Geertruyen - Asse